

Methods for Resolving Conflicts in Current Thai Society According to Buddhism

Wanchai Metaapinunt^{1*}

¹ Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Khon Kaen Campus, Thailand

* Corresponding author. E-mail: sanya2515_15@hotmail.com

ABSTRACT

This article aims to present methods for resolving conflicts in present-day Thai society according to Buddhism. The results of the study found that to resolve the conflict problem in Thai society should follow fourfold Brahmagāyā: Mettā (loving-kindness), Karuṇā (compassion), Muditā (sympathetic joy), and Upekkhā (equanimity). And the four fold Sangahavutthu: Dāna (giving), Piyavācā (kindly speech), Atthacariyā (useful conduct), and Samānattatā (even and equal treatment).

Keywords: Resolution, Conflict, Buddhism

วิธีการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบันตามแนวพระพุทธศาสนา

วันชัย เมธาอภินันท์^{1*}

¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ประเทศไทย

* Corresponding author. E-mail: sanya2515_15@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอวิธีการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบันตามแนวพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า การแก้ไขความขัดแย้งทะเลาะวิวาทในสังคมไทยควรใช้พรหมวิหาร 4 คือ เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดี กรุณา ความสงสารให้ความช่วยเหลือ มุทิตา ความชื่นชมยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นประสบความสำเร็จ อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง หลักสังคหวัตถุ 4 ได้แก่ ทาน การให้ปันสิ่งของ ปิยวาจา พูดจาด้วยความสุภาพไพเราะ อตถจริยา การทำประโยชน์ช่วยเหลือกิจการต่างๆ สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลาย และมีสติสัมปชัญญะ ความไม่ประมาทระลึกรู้เท่าทันอารมณ์ที่มากระทบจิตใจอยู่เสมอ

คำสำคัญ: วิธีการแก้ไข, ความขัดแย้ง, พระพุทธศาสนา

© 2023 JAE: Journal of Applied Education

บทนำ

มนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มพวก ไม่สามารถอยู่แยกโดดเดี่ยวเพียงลำพังคนเดียวได้ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์จึงเกิดเป็นสังคม ที่เรียกว่าสังคมมนุษย์ (Human Society) หมายถึงการที่บุคคลหลายๆ คนมาอยู่ร่วมกันอย่างถาวร เพื่อกระทำการกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน และมีการกระทำระหว่างกันทางสังคม(Interaction) มีความสัมพันธ์ต่อกัน ที่มีลักษณะเกิดขึ้นเป็นประจำ สม่าเสมอ มีแบบอย่างความสัมพันธ์ที่แน่นอน (Pattern Of Relationship) มีความรู้สึกที่คล้ายกันว่าเป็นกลุ่มหรือพวกเดียวกัน (ปกรณ คุณารักษ์, 2554) ด้วยเหตุที่มนุษย์เป็นผู้มีปัญญาจึงมีความคิดที่หลากหลายไม่สอดคล้องตรงกันเสียทั้งหมดเมื่อคิดไม่เหมือนกันก็เกิดการกระทบกระทั่งกัน มีความขัดแย้งกันมนุษย์ ได้สร้างเครื่องมือวิธีการจัดการ กับความขัดแย้ง ไม่ให้สังคมก้าวไปสู่ภาวะของความรุนแรงจนกลับกลายเป็นการทะเลาะวิวาท ใช้กำลังตัดสินปัญหาความขัดแย้ง แต่ไม่ว่ามนุษย์จะสร้างเครื่องมือชนิดใดๆ ขึ้นมาผ่านการใช้วิธีการต่างๆ มากมาย ผ่านประสบการณ์จากความขัดแย้ง นับครั้งคราไม่ถ้วน การใช้กำลังก็ยังคงถูกนำมาตัดสินปัญหาที่เกิดขึ้น

ในสมัยพุทธกาล การปฏิบัติเกี่ยวกับการจัดการความขัดแย้งในแง่ของพระวินัย คือ วิธีซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้เพื่อเป็นข้อปฏิบัติเพื่อระงับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมสงฆ์ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ได้แก่ อธิกรณ์สมณะ ซึ่งมี 7 ประการ (วิมหา. (ไทย) 2/36/736.) ได้แก่ 1. สัมมุขานินย คือ วิธีจัดการความขัดแย้งในที่พร้อมหน้า 2. สติวินัย คือ วิธีจัดการความขัดแย้งโดยถือสติเป็นหลัก 3. อมูหวินัย คือ วิธีจัดการความขัดแย้งด้วยการยกประโยชน์ให้ในขณะเป็นบ้า 4. ปฏินญาตกรรมะ คือ วิธีจัดการความขัดแย้งโดยถือเอาตามคำรับรองของจำเลย 5. เยภุยยสิกา คือ วิธีจัดการความขัดแย้งโดยใช้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ 6. ตัสสสปายสิกา คือ วิธีจัดการความขัดแย้งด้วยการลงโทษแก่ผู้กระทำผิด 7. ตินวัตถารกะ คือ วิธีจัดการความขัดแย้งโดยการประนีประนอม

ปัญหาในเรื่อง วิวาทิกรณ์ หมายถึงปัญหาที่เกิดจากการทะเลาะวิวาทกันในเรื่องพระธรรมวินัย (วิ.จ. (ไทย) 6/125/332.) ผลที่ติดตามมาจากการทะเลาะวิวาทกันก็ได้แก่ความสูญเสีย ไม่ว่าจะเป็นความสูญเสียของบุคคล ครอบครัว ชุมชนสังคม ประเทศชาติ ในด้านบุคคลที่ปรากฏเห็นอย่างเด่นชัดก็ได้แก่เกิดการบาดเจ็บ พิการทุพพลภาพ ถึงขั้นร้ายแรงก็เสียชีวิต ทางด้านจิตใจ ก็ปรากฏทั้งการซึมเศร้า หดหู่เครียดแค้น ชิงชัง เจ็บแค้นผูกพยาบาทกัน การทะเลาะวิวาทกันนั้นมีเหตุมาจากการแตกสามัคคีพระพุทธรูปเจ้าตรัสว่า”ความพร้อมเพรียงของหมู่เป็นเหตุแห่งสุขและการสนับสนุนผู้พร้อมเพรียงกันก็เป็นเหตุแห่งสุข ภิกษุผู้ยินดีใน ความพร้อมเพรียงตั้งอยู่ในธรรมย่อมไม่เสื่อมจากธรรมอันเกษมจากโยคะ ภิกษุสมานสงฆ์ให้พร้อม เพรียงกันแล้วย่อมบรรเทิงในสวรรค์ตลอดกัปฯ (วิ.จ. (ไทย) 7/410/141.)

ขัดแย้ง หมายถึง ไม่ลงรอยกัน ทะเลาะความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานหมายถึงทู่เถียงกันด้วยความโกรธโต้เถียงกัน เป็นปากเป็นเสียงกัน ทะเลาะเบาะแว้ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) วิวาท หมายถึง ทะเลาะเช่นเด็กวิวาทกัน มักใช้เข้าคู่กับทะเลาะ เป็นทะเลาะวิวาท ตามความหมายในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ หมายถึงการทะเลาะ, การโต้แย้งกัน, การกล่าวเถียงแย้งกัน, กล่าวต่าง คือว่าไปคนละทางไม่ลงกันได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) ในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 วิวาท หมายถึง ทะเลาะ เช่น เด็กวิวาทกัน มัก ใช้เข้าคู่กับคำ ทะเลาะ เป็นทะเลาะวิวาท ทะเลาะ หมายถึง ทู่เถียงกันด้วยความโกรธโต้เถียงกันเป็นปากเป็นเสียงกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

การทะเลาะวิวาทจากเดิมที่ปรากฏเป็นเพียงระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่มได้ขยายวงกว้างใหญ่ขึ้นในสังคม ปรากฏการณ์ความขัดแย้งการทะเลาะวิวาทกันในระดับหมู่บ้านตำบล มีปรากฏให้พบเห็นบ่อยครั้ง ภาพคนไทยด้วยกันขัดแย้งทะเลาะใช้กำลังและอาวุธเข้าทำร้ายร่างกายกันจนบาดเจ็บ เสียชีวิต เพราะเหตุเพียงจากการแย่งแหล่งน้ำสาธารณะ การแย่งที่ดินแนวเขตหมู่บ้านตำบล ซึ่งสุดท้ายแล้ว เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องเข้าไปห้ามปรามยุติเรื่องและใช้มาตรการทางกฎหมายเข้าดำเนินการแต่ทั้งนี้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ก็เป็นปรากฏการณ์เล็กๆ ในซีกส่วนของสังคมที่ปรากฏ และก็ยุติลงในระยะเวลาอันสั้นโดยการยอมรับของคู่ขัดแย้งไม่ว่าจะโดยการเต็มใจหรือไม่ก็ตามในสังคมไทย ณ ปัจจุบัน ที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม โดยเฉพาะปัญหาทางการเมือง ซึ่งมีความเกี่ยวพันกันจนไม่อาจแยกออกจากกันได้ พระพรหมคุณาภรณ์ได้มองปัญหาสังคมทางการเมืองไทยในปัจจุบันว่ามาจากความต้องการเรื่องสิทธิ หน้าที่ และเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขต (พระสาณนท์ จรณธมโม (เตียนวน), 2549) การที่ประชาชนมีเสรีภาพมาก โดยคิดแต่เพียงว่าคำว่าเสรีภาพ คือการจะทำอะไรก็ได้ก็ตามความปรารถนาของตน ทำให้เกิดการไปกระทบและละเมิดสิทธิของบุคคลอื่นๆ

ความขัดแย้งการทะเลาะวิวาทกัน ตั้งแต่กลุ่มเล็กๆ จนถึงเรื่องใหญ่ระดับชาติจนกลายเป็นการกระแสการแบ่งฝ่ายเข้าทะเลาะวิวาทกันอย่างเช่น ที่มีปรากฏในสังคมไทย บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอวิธีการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบันตามแนวพระพุทธศาสนา เพื่อจะศึกษาให้รู้และนำมาเสนอเผยแพร่แก่สังคม เพื่อใช้เป็นเครื่องป้องกันแก้ไขเหตุขัดแย้งทะเลาะวิวาทอันจะทำให้สังคมมีความสุขต่อไป

มูลเหตุของความขัดแย้ง

1. เหตุจากปญจธรรม

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) (อ้างใน พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตินุญยากร), 2548) ได้ชี้ให้เห็นว่า”ความอยากได้ อยากใหญ่ ใจแคบ”ถือได้ว่าเป็นตัวการสำคัญ ที่ทำให้เกิดความหวาดกลัว ระแวงและไม่ไว้วางใจกัน ส่วนพระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตฺตยาโน) มองว่า ตัวปัญหาของความขัดแย้งอยู่ที่วิชาซึ่งแตกใหญ่ออกมาเป็น ความโลภ ความ

โกธ ความหลง พระพุทธศาสนาได้แสดงถึงเหตุปัจจัยภายในที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งว่าเกิด จากอกุศลธรรม 2 กลุ่ม คือ อกุศลมูล ซึ่งประกอบไปด้วย โลภะ โทสะ โมหะ และปัญจธรรม ซึ่งได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฐิ (อรปรียา วสุมพันธ์, (2553)

เหตุของความขัดแย้งด้านการเมืองการปกครองของสังคมไทยมีปัญจธรรมเป็นเหตุ คำว่า “ปปัญจ” คัมภีร์ อภิธานวรรณนา ได้นิยามความหมายไว้ 2 นัย คือคำว่า “กว้างขวาง” และ “พิสดาร” นอกจากนั้นยังได้ยกคำที่มีความหมาย อย่างเดียวกันและใช้เป็นไวยากรณ์ของกันขึ้นมาเทียบเคียงอีก 2 คำ คือ คำว่า “พยายส” และ “วิตุถาร” แปลว่า “กว้างขวาง” และ “พิสดาร” เหมือนกัน เมื่อนำมาใช้เป็นศัพท์วิชาการทางพุทธศาสนา จะมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปัญจธรรม” เป็น ชื่อรวมที่ใช้เรียกกลุ่มกิเลส 3 ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ หมายถึง ธรรมเครื่องเน่นซ้ำ หรือกิเลสที่ทำให้คิดปรุงแต่งยึดถือ พิสดารนอกจากนั้น ระบบคำสอนของพุทธศาสนาเองอาจจะกลายเป็นมิจฉาทิฐิได้เช่นกัน ถ้าบุคคลยึดถืออย่างไม่ถูกต้อง หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับอย่างมกมายดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน “อลคัททูปมสูตร”ว่า ธรรมที่พระองค์แสดงเปรียบเหมือนแพ สำหรับข้ามฟาก เมื่อบุคคลอาศัยข้ามถึงฝั่งแล้วจะต้องทิ้งแพไว้ตรงนั้น ไม่ใช่แบกติดตัวไปด้วย เช่นเดียวกันเมื่อบุคคลอาศัย ธรรมข้ามถึงฝั่งแล้ว (พระนิพนพาน) แม้ธรรมทั้งหลายก็ต้องละด้วย ไม่ใช่ยึดมั่นถือมั่นเอาไว้ (ม.ม. (ไทย) 12/280/270-271.) การที่ท่านจัดกลุ่มกิเลส 3 ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ ให้อยู่ในชุดเดียวกัน ก็เพราะกิเลสชุดนี้ทำงานประสานสัมพันธ์กัน และเป็นเหตุปัจจัยของกันและกัน เมื่อตัวใดตัวหนึ่งออกมาเป็นตัวเด่นในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ถ้าสืบสาวลึกลงไป ในเบื้องหลังจะเห็นว่ามิจิเลสตัวอื่นๆ คอยหนุนหลังอยู่ หลักอริยสัจ 4 ที่ว่า ตัณหาเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ (สมุทัย) ในที่นี้ ท่านไม่ได้หมายเอาเฉพาะตัณหาเพียงอย่างเดียว หากแต่ยกตัณหาขึ้นมาในฐานะเป็นตัวเด่นเท่านั้น แท้ที่จริงแล้วก็คือการพูด ถึงมานะและทิฐิโดยอ้อมนั่นเอง อย่างไรก็ตาม ถ้ามองในแง่กิเลสที่เป็นแกนกลางก็ต้องยกให้ทิฐิ เพราะเมื่อบุคคลมีความเห็นความเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้ว มานะและตัณหา ก็จะแสดงบทบาทเพื่อตอบสนองความเห็นความเชื่อนั้นๆ เช่น บุคคลมีทิฐิความเชื่อว่าตัวตนที่เป็นศูนย์กลางก็จะทำให้เกิดตัณหาความอยากที่จะหาวัตถุมาบำเรอปรนเปรอตน และจะเกิด มีมานะความทะนงตนอยากใหญ่ไผ่เด่นตามมา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2553)

1) ทิฐิ มี 2 ประเภทคือ สัมมาทิฐิและมิจฉาทิฐิแต่ที่จัดเป็นต้นเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทคือมิจฉาทิฐิ คำว่า มิจฉาทิฐิประกอบมาจากคำ 2 คำคือมิจฉาแปลว่าผิด,ไม่ถูกต้อง ทิฐิ แปลว่า ความเห็น,ลัทธิ,ทฤษฎี,ทัศนะ มิจฉาทิฐิจึง แปลว่าความเห็นผิดหรือเข้าใจผิด ในพระสูตรต้นตูปัญหาให้ความหมายคำว่ามิจฉาทิฐิไว้ว่าความเห็นผิด เช่นเห็นว่ากรรมดี-ชั่ว ผลของบุญบาปไม่มี พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2553) ให้คำจำกัดความมิจฉาทิฐิไว้ว่า มิจฉาทิฐิคือ ความเห็นผิด จากทำนองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี คุณมารดาบิดาไม่มีคุณ เป็นต้น และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ) (2537) แสดงทัศนะในเรื่องนี้ว่า คำว่ามิจฉาทิฐิ คือ ความเห็นผิดจากทำนองคลอง ธรรมแสดงออกมาใน 4 ลักษณะคือ ตนเองมีความเห็นผิดชักชวนคนอื่นให้มีความเห็นผิด มีความพอใจความเห็นผิดนั้นกล่าว ยกย่องสรรเสริญความผิดนั้น ส่วนสนธิ ศรีสำแดง (2544) แสดงทัศนะเกี่ยวกับมิจฉาทิฐิไว้ว่า มิจฉาทิฐิแปลว่าความเห็น ผิด ความหมายอย่างกว้างขวาง คือ ความเห็นไม่ตรงกับความจริงแต่เนื่องจากมิจฉาทิฐิเป็นศัพท์ในทางพระพุทธศาสนา การ แปลความหมายต้องแปลให้ตรงกับเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้า จะแปลตามใจชอบมิได้ถือว่าการกล่าวต่อพุทธพจน์ เพราะฉะนั้น มิจฉาทิฐิตามเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้า หมายถึง ความเห็นที่ผิดจากทำนองคลองธรรม และความเห็นที่ไม่นำไปสู่ความ พ้นทุกข์

2) ตัณหา ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความหมายว่า หมายถึงความอยาก ความอยากนี้มีความหมายถึง อยากได้หรือ อยากเอาก็ตามในวัตถุสิ่งของที่ตัวรักตัวชอบนี้อยากได้อยากเป็น อยากเป็นนั่นเป็นนี่ที่ตื่นเต้นกันนักที่อยากเป็นนั่นอยากไมให้

เป็นเช่น อยากไม่ให้พิสูจน์ว่าเป็นคนทำผิด อยากไม่เป็นคนด้อยคนต่ำ อยากไม่ตายอย่างนี้ (พุทธทาสภิกขุ, 2549) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2553) ให้ความหมายว่าคำว่าค้นหาแปลว่าความทะยานอยาก ค้นหา คือ ความทะยานอยาก ความปรารถนาที่จะบำรุงบำเรอปรนเปรอตน ความอยากได้อะไรเอา อยู่ในปัญจะหรือปปัญจธรรม 3 คือกิเลสเครื่องเนิ่นช้า กิเลสที่เป็นตัวการทำให้คิดปรุงแต่งยึดถือยึดพิศดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผยก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้องตรงไปตรงมา ค้นหา แปลว่า ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความแสวงหา ความร่น ความร่น ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ไม่รู้อิ่ม เป็นอกุศลแยกออกได้เป็น 3 อย่างด้วยกัน คือ 1. ความกระหายอยากได้อารมณ์ที่น่าชอบใจมาเสพเสวยมาปรนเปรอตนหรือความทะยานอยากในกาม เรียกว่า กามค้นหา 2. ความกระหายอยากในความถาวรมั่นคงมีอยู่คงอยู่ตลอดไป (รวมถึงใหญ่โตโดดเด่น) ของตนหรือความทะยานอยากในภพ เรียกว่า ภพค้นหา 3. ความกระหายอยากในความดับสิ้นขาดสูญ (รวมทั้งพรากพ้น บั่นรอน) แห่งตัวตน หรือความทะยานอยากในวิภพ เรียกว่า วิภพค้นหา

เมื่อบุคคลมีค้นหาเป็นแรงจูงใจ การกระทำเป็นเพียงเงื่อนไขสำหรับการได้สิ่งเสพเสวยมาปรนเปรอตน เขาไม่ต้องการทั้งการกระทำและผลของการกระทำนั้นโดยตรง จุดมุ่งประสงค์ของเขาอยู่ที่การได้สิ่งเสพเสวยนั้นมา ค้นหาเป็นความต้องการที่ประกอบด้วยอวิชชา ปรุงแต่งจิตหรือวิญญาณให้ยินดีอยากได้อารมณ์ คือ สิ่งเร้าต่างๆ มีลักษณะที่ก่อให้เกิดภพใหม่ มีความเพติดเพลินติดอยู่ในอารมณ์ สามารถไหลไปตามอารมณ์ภายในคือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ภายนอกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทำให้บุคคลลืมหืม ลืมกลัว ลืมตาย ก่อให้เกิดทุกข์ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร ดังคำบาลีว่า “วตถุกามํ ตสฺสสนฺติ ปริตสฺสสนฺติ สตฺตา เอตยติ = ตณฺหา สัตว์ทั้งหลายย่อมยินดีติดใจวตถูกามโดยธรรมชาตินั้น ฉะนั้นธรรมชาติที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายยินดีติดใจซึ่งวตถุนั้น ชื่อว่า ตณฺหา (พระอาจารย์สัทธัมมโชติ กะ ธัมมจริยะ, 2546)

ค้นหาในพุทธศาสนา คือ ความทะยานอยาก ความดิ้นรนเร่ร่อน ความกระหาย หมายถึง ความอยากที่ฝังอยู่ในจิตใจของคนที่ยังเป็นปุถุชนทั่วไป ลักษณะของค้นหา เป็นเหตุให้เกิดอีกประกอบด้วยความกำหนัด ความเพติดเพลินยินดีในอารมณ์นั้นๆ การแบ่งค้นหา จะทำให้ผู้ศึกษาทำความเข้าใจค้นหาได้ตามลำดับและถูกต้องตามความเป็นจริงเพื่อประโยชน์ในการทำสมาธิ สภาวะจริงแห่งค้นหา ประเภทของค้นหาสรุป ได้ 3 ประเภท คือ 1. ค้นหาแบ่งโดยอาการ 2. ค้นหาแบ่งโดยอารมณ์ 3. ค้นหาแบ่งโดยกาล สาเหตุและบ่อเกิดของค้นหา ย่อมมีองค์ประกอบให้เกิด คือ อาศัยอายตนะภายในกระทบกับอายตนะภายนอก เกิดความรู้สึกขึ้น เรียกว่า เกิดผัสสะ และผัสสะนั้นก็ก่อให้เกิดเวทนาความรู้สึกอารมณ์ที่เข้ามา นั่นว่า เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่สุขไม่ทุกข์บ้าง มีวิธีการละหรือวิธีการดับ หลักการปฏิบัติ เพื่อความบริสุทธิ์ของพรหมจรรย์ ความบริสุทธิ์แห่งศีล และดับค้นหาตามหลักอริยสัจ 4 ทุกข สมุทัย นิโรธ มรรค โดยอาศัยการปฏิบัติตามหลักของมรรคมองค์ 8 การกระทำให้เป็นไปพร้อมๆ ปฏิบัติให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิและปัญญานั้น เมื่อปัญญาบริบูรณ์แล้ว สามารถละค้นหาได้อย่างสิ้นเชิง (จิตราพันธ์ รักษาพันธ์, 2558)

ในมหานิทานสูตรมีว่า (ที.ม. (ไทย) 10/103/61.) “เพราะอาศัยค้นหาปริเยสนา (การแสวงหา) จึงเป็นไป เพราะอาศัยปริเยสนาลาภะ (การได้) จึงเป็นไป เพราะอาศัยลาภะวินิจจยะ (การกำหนด) จึงเป็นไป เพราะอาศัยการกำหนดฉันทราคะ (ความกำหนดด้วยอำนาจความพอใจ) จึงเป็นไป เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชฌาสานะ (การหมกมุ่นฝังใจ) จึงเป็นไป เพราะอัชฌาสานะปริคคหะ (การยึดครอบครอง) จึงเป็นไป เพราะอาศัยปริคคหะมัจฺจจริยะ (อง.ปญจก. (ไทย) 22/254-256/394-395.) (ความตระหนี่) จึงเป็นไป เพราะอาศัยความตระหนี่อารักขะ (การหวงกั้น) จึงเป็นไปเพราะอาศัยการหวงกั้นเป็นเหตุ บำปอกุศลกรรมเป็นอเนกที่เกิดขึ้น การถือท่อนไม้ การถือคัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าวขึ้นเสียงว่า

มีงมี และการพูดเท็จจึง เป็นไป” (ที.ม. (ไทย) 10/103/61.) จากพระสูตรดังกล่าว สามารถอธิบายพัฒนาการของการก่อตัวของการทะเลาะวิวาทได้ อย่างเป็นขั้นเป็นตอนว่า การทะเลาะวิวาทนั้นเกิดขึ้นมาจากความอยากของมนุษย์เป็นปฐมบท ความอยากได้กลายเป็นแรงจูงใจที่ทำให้มนุษย์ต้องแสวงหาสิ่งต่างๆ มาสนองความอยาก เมื่อใช้ความ พยายามในการแสวงหาโดยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง มนุษย์ก็ได้สิ่งที่ตัวเองต้องการมา หลังจากที่ได้มา ด้วยความยากลำบากหรือไม่ก็ตาม มนุษย์จึงมีความสุขและพึงพอใจพิจารณาต่อสิ่งที่ตัวเองได้มา การเพ่ง พิจารณานั้นเต็มไปด้วยความพอใจที่ตัวเองสามารถหาสิ่งนี้มาได้ มีความสุขและคลุกคลีกับสิ่งที่ได้มา การคลุกคลีดังกล่าวกลายเป็นความหมกมุ่นเพราะต้องการจะเสพหรือเค้นเอาความสุขจากสิ่งที่หามาได้ การที่มนุษย์คลุกคลีและหมกมุ่นอยู่กับสิ่งนั้นอยู่เรื่อยๆ ได้ทำให้มนุษย์มีความรู้สึกเป็นเจ้าของสิ่งนั้น และแสดงความเป็นกรรมสิทธิ์ในการครอบครองโดยไม่ต้องการให้ใครมาแย่งชิงหรือเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรามี และมนุษย์ก็พยายามรักษาและหวงแหนสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ ฉะนั้น เมื่อใครก็ตามมีความปรารถนาเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับด้วยวิธี การอย่างใดอย่างหนึ่ง มนุษย์ที่ตระหนี่และหวงแหนสิ่งของดังกล่าวก็จะไม่ยินยอม ขณะที่อีกฝ่ายขอเข้ามีส่วนร่วม แต่อีกฝ่ายไม่ยินยอม พร้อมใจสภาวะของความขัดแย้งจึงเกิดขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่การถือท่อนไม้เพื่อขวางกั้นไม่ให้คู่กรณีเข้ามาจนถึงการใช้วาจาโต้ตอบการกระทำดังกล่าวระหว่างคู่กรณีด้วย

3) มานะ มานะในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายมานะว่าหมายถึงความพยายาม ความตั้งใจจริง ความพากเพียร เช่นมีมานะอดทน มีมานะในการทำงาน ความถือตัว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม มานะ หมายถึง ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูง ถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่นความอยากเด่นอยากยกชูตนให้ยิ่งใหญ่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

มานะหมายถึงความถือตัว ได้แก่ความถือตัวที่เป็นกิเลสที่มีความยึดถือว่ามีตัวมีตน ซึ่งเป็นการถือสำคัญด้วยความรู้หรือความรู้สึกที่เป็นไปในตัวเอง จนทำให้เกิดความยึดถือเกี่ยวกับตัวเองขึ้นมาเป็นตัวเป็นตนที่มีอยู่หรือเป็นอยู่แล้ว ขยาย เอาจิตของตนออกไปๆ เทียบเคียงระหว่างตัวเองกับตัวบุคคลอื่น ถือเอาไว้วัดไว้แข่งกันหรือสูงต่ำหรือตัวตนในลักษณะที่จะเอาตัวตนนั้นไปเป็นนั่นเป็นนี่เช่นฉันเป็นนี่ ฉันแค่นี้ฉันสูงกว่าฉันต่ำกว่าเขาดีกว่า เราเท่ากับเขา ไม่ว่าจะโดยอะไรก็ตาม เช่นโดยชาติโดยโคตรเป็นต้น อย่างนี้ท่านเรียกว่ามานะ แปลว่าความถือตัวความทะนงตนความสำคัญตนว่าสูงต่ำเด่นด้อยเท่าที่จะเทียบเขาเราตลอดจนความรู้สึกภูมิใจๆ พองๆ ถือตัวอยู่ภายในเช่นปรากฏในดังนี้ ความถือตัว กิริยาที่ถือตัวว่าเราดีกว่าเขา เราเสมอกับ เขา เลวกว่าเขา จะโดยอะไรก็ตามเช่นโดยชาติโดยกำเนิด โดยวิชาความรู้ โดยสมรรถภาพ โดยรูปโดยเสียงเพราะความสรรเสริญ เพราะความสุข เพราะได้รูปที่ชอบใจ ได้เสียงที่ชอบใจ ได้กลิ่นที่ชอบใจ ได้รสชอบใจ ได้โผฏฐัพพะที่ชอบใจ เพราะความถึงพร้อมแห่งจักขุ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เพราะลาภ เสื่อมลาภ มีลักษณะเช่นว่านี้อย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวคือการยกตน การเทิดตนการ เชิดชูตนดูจริง การยกจิตขึ้น ความมีจิตต้องการเป็นดูจริง ท่านเรียกว่า “มานะ” (ขุ.ม. (ไทย) 29/102/81.)

มานะเป็นสาเหตุภายในให้เกิดความขัดแย้งที่เคยเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาล และได้แสดงออกมารูปของ ความขัดแย้งภายนอก โดยมีปัจจัยต่างๆ เข้ามาประกอบและร่วมด้วยซึ่ง พระพุทธศาสนามองว่าความขัดแย้งที่เกิดจากสาเหตุของมานะ จัดได้ว่าเป็นทุกข์ ด้วยเหตุนี้ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์สำคัญได้กล่าวว่า มานะคือการถือตัว เป็นสิ่งที่ควรละสำหรับปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งพระพุทธศาสนายอมรับว่าเกิดจากการทำงานร่วมกัน ระหว่างปัจจัยภายในคือ กุศลมูลและอกุศลมูล มานะผนวกกับปัจจัยภายนอก สภาพปัญหาในสังคมไทย (ทนาย วิจิตรณะ, พระมหาดวงเด่น จิตญาโณ และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2560) การถือตัว ความลำพอง หรือความทะนงตนนั้น ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทจนนำไปสู่การฆ่ากัน หรือการทำสงครามฆ่าล้างเผ่าพันธุ์กันได้ เมื่อมนุษย์อยู่กันเป็นกลุ่มในลักษณะของสัตว์สังคม และท่ามกลางทรัพยากรที่จำกัด

ก็หลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมีความขัดแย้ง ความขัดแย้งในสังคมมนุษย์แยกแยะได้ 4 ประการใหญ่ๆ คือ 1. ความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เริ่มต้นจากการแบ่งอาหารที่ได้จากการไล่ล่า ใครควรจะได้สัดส่วนเท่าไร มากน้อยเพียงใด จะมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ซึ่งในเบื้องต้นก็มักจะตัดสินกันโดยใช้พลังกำลัง ผู้แข็งแรงที่สุดจะได้จำนวนอาหารมากที่สุด 2. ความขัดแย้งในแง่ของสถานะทางสังคม ในสังคมมนุษย์จะมีความแตกต่างกันในเรื่องเกียรติและศักดิ์ศรี ผู้ซึ่งอยู่ในฐานะได้เปรียบก็จะตั้งตนเองเป็นผู้อยู่ในฐานะสูงกว่า มีโอกาสได้อาศัยอยู่ในถ้ำที่ใหญ่โตกว่าและสะดวกสบายกว่า เป็นต้น 3. ความขัดแย้งในเรื่องของอำนาจ ใครเป็นผู้มีอำนาจในการจัดการกับทรัพยากร ใครเป็นผู้มีอำนาจในการตั้งกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมา อันนี้เป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ 4. นอกจาก 3 ประการดังกล่าวแล้ว ก็อาจมีความขัดแย้งในเรื่องของนามธรรม เช่น ฝ่ายหนึ่งต้องการให้ปล่อยต้นไม้ใหญ่ไว้หน้าปากถ้ำเพราะมีร่มเงาและความสวยงาม อีกฝ่ายหนึ่งต้องการตัดทิ้งเพื่อจะได้รับแสงแดดมากกว่าเดิม ความขัดแย้งในเรื่องนี้เป็นความขัดแย้งในทางนามธรรมและค่านิยม แต่ก็อาจจะมีผลสำคัญพอๆ กับความขัดแย้งใน 3 ประการแรก หรือในบางกรณีอาจจะมีผลสำคัญมากกว่าเสียด้วยซ้ำ (ลิซิดี ธีเรวคิน, 2553)

ในทางการเมืองการปกครอง การเมืองหมายถึงการบริหารประเทศ การเมืองหมายถึงกิจการอำนาจหรือควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) การเมือง คือ การที่ใครได้รับอะไร เมื่อไร และอย่างไร โดยดูได้จากการใช้อำนาจและอิทธิพลจะทำให้เกิดการจัดแบ่งผลประโยชน์กันอย่างไร (บรรพต วีระชัย, สุรพล ราชภัฏชารักษ์ และ สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2525) การเมืองหมายถึงกระบวนการทางสังคม มีลักษณะแบ่งได้จากกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการต่อสู้แย่งแย่งและความร่วมมือในการใช้อำนาจและกิจกรรมที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดต่อกลุ่มในการทำการตัดสินใจ (อัษฎากร เอกแสงศรี, 2547) การปกครอง หมายถึงการดูแล คุ้มครอง ระวังรักษา บริหารในการปกครองไม่ว่าจะเป็นระบอบใดๆ การที่คนกลุ่มคนจะเข้ามาเป็นผู้ปกครองย่อมต้องผ่านระบบการคัดเลือกโดยคนอื่นๆ ในสังคมคนย่อมมีความเชื่อมั่นในตนเองว่าตนดี ตนเก่ง ตนมีความรู้ความสามารถ และเชื่อว่าตนสามารถปกครองคนอื่นๆ ปกครองประเทศได้ ความเชื่อเป็นทฤษฎีทำให้เกิดค้นหาความอยาก อยากเป็นนักการเมือง อยากเป็นกษัตริย์ อยากเป็นนายกรัฐมนตรี อยากเป็นรัฐมนตรี อยากเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ฯลฯ จึงเกิดมานะ เป็นแรงขับเคลื่อนรณรงค์หาวิธีการต่างๆ นานา เพื่อได้เป็นในสิ่งที่อยากเป็น ความอยากมี ความอยากได้ในผลประโยชน์ที่ตนจะได้รับหากได้เป็นผู้ปกครอง ที่จะติดตามมา ทั้งลาภ ยศ สรรเสริญ คนทุกคนล้วนต่างมีทฤษฎี มีความเชื่อซึ่งย่อมแตกต่างกัน ค้นหาที่อยากได้ในสิ่งที่มียุ้นน้อย จึงเกิดการแข่งขันแย่งชิง ความเห็นที่แตกต่างถูกนำเสนอเพื่อให้เกิดการคล้อยตามกลักลายเป็นกลุ่มเป็นพวก ในระบบการเมืองบางระบบก็เปิดโอกาสให้ตั้งเป็นพรรคการเมืองเพื่อรวมกลุ่มรวมพวกกันอย่างชัดเจน เมื่อมีคน 2 กลุ่ม 2 ความเชื่อในสังคม เมื่อตกลงกันโดยปกติไม่ได้จึงเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งถึงขั้นใช้กำลัง เป็นการทะเลาะวิวาทเพื่อให้เหลือเพียง 1 ความเชื่อ 1 กลุ่มที่ขึ้นเป็นผู้ปกครอง เป็นผู้ได้ประโยชน์ ค้นหาความอยาก มานะความขวนขวายอยากเอาชนะ มีฉันทิทธิ ความเชื่อในสิ่งผิดย่อมเกิดความขัดแย้งกัน ในทางการเมืองการปกครอง หากไม่เพราะค้นหา มานะ ทิฐิ เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง ผู้ปกครองก็ทำหน้าที่บริหารประเทศชาติด้วยความสงบสุขได้อย่างเต็มกำลัง ประชาชนก็สามารถประกอบอาชีพทำมาค้าขายธุรกิจได้โดยปกติอย่างสุขสงบ สังคมประเทศชาติก็ย่อมมีแต่ความเจริญรุดหน้าพาความสุข ความมั่นคง ความยั่งยืน การเมืองการปกครองไทยในปัจจุบันที่มีปัญหาความขัดแย้งกันมาเป็นเวลา 10 กว่าปี ไม่ว่าจะเป็นการเมืองสีเสื้อ การเมืองชั่วประชาธิปไตยหรือที่ถูกกล่าวหาว่าเผด็จการ การเมืองฝ่ายที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นอำมาตย์ หรือฝ่ายที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นศักดินากลุ่มทุนเก่าทุนใหม่ เมื่อพินิจแล้วทั้งหมดที่กล่าวมา ล้วนมีเหตุจากทฤษฎีความเชื่อ ค้นหาความอยากและมานะความถือดีถือตัวขวนขวายใฝ่ชนะสมดังพระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต) ที่ใช้คำว่าเพราะ”ความอยากได้ อยากใหญ่ ใจแคบ” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2554)

อยากได้ ท่านเรียกว่า ตัณหา คืออยากได้ผลประโยชน์ อยากได้สิ่งเสพบริโภค ทรัพย์สมบัติ ความพร้อม มาบำรุงบำเรอตัวให้มีมากที่สุด ข้อนี้เป็นเหตุใหญ่ให้คนขัดแย้งจนแม้กระทั่งยกทัพไปรบราฆ่าฟันกัน จะเห็นได้ว่าไม่ต้องพูดถึงบุคคลหรือ ประเทศชาติทั้งหลายก็ยกทัพไปตีกันเพราะเรื่องผลประโยชน์ทั้งนั้น แม้แต่สงครามที่กำลังวุ่นวายอยู่เวลานี้ ก็วิจารณ์กันว่าเป็นเพราะข้อนี้ปัจจัยที่ 2 อยากใหญ่ คือต้องการอำนาจ ต้องการความยิ่งใหญ่ ที่จะสามารถครอบงำผู้อื่นหรือบังคับเขาได้ ข้อนี้ท่านเรียกว่ามานะ ตลอดทุกยุคสมัยที่ผ่านมาในประวัติศาสตร์ ปัจจัยข้อนี้มักจะมาคู่กับข้อที่ 1 คืออยากได้ด้วย และอยากใหญ่ด้วย เพราะถ้าอยากใหญ่แล้วเป็นใหญ่ได้ ความอยากได้ก็จะสำเร็จได้ง่าย อยากได้ก็ต้องสำเร็จด้วยอยากใหญ่ และเมื่อได้แล้วตัวเองก็จะใหญ่ยิ่งขึ้น ก็เลยอยากได้กับอยากใหญ่นี้ คือ สองตัวสำคัญ เรียกว่า ตัณหา มานะแต่บางทีสงครามเกิดขึ้นเพราะปัจจัยด้านอื่นก็มี คือ เรื่องลัทธิศาสนา และอุดมการณ์ต่างๆ ซึ่งไม่ใช่เรื่องผลประโยชน์โดยตรงแต่เป็นเรื่องของความเชื่อ และการยึดถือหลักการบางอย่าง โดยถือรั้นไม่ยอมรับไม่ยอมฟังซึ่งกันและกัน อย่างนี้เรียกว่าใจแคบ เพราะฉะนั้นลัทธิศาสนาก็เลยกลายเป็นเหตุให้เกิดสงครามในอดีตมากมาย และสงครามลัทธิอุดมการณ์และศาสนานี้ก็กลายเป็นเรื่องยึดถือเรื่องรังเกียจสงครามแย่งชิงผลประโยชน์และสงครามแสวงหาความยิ่งใหญ่ด้วยซ้ำไป ฉะนั้นปัจจัยตัวที่ 3 นี้ จึงเป็นตัวที่ฝังลึกมากทางพระเรียกว่า ทิณฺณิ ตกลงว่าตัวการสำคัญที่อยู่เบื้องหลังของความขัดแย้งการรบราฆ่าฟันกันตลอดจนสงครามก็คือ ตัณหา มานะ ทิณฺณิ พูดเป็นไทยง่ายๆ ว่า “อยากได้ อยากใหญ่ ใจแคบ”

2. เหตุจากอกุศลมูล

อกุศลมูล เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งด้านที่ดินแหล่งน้ำอกุศลมูล มี 3 คือโลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น โลภะก่อความเสียหาย โลภะทำใจให้กำเริบ คนไม่รู้เท่าทันว่ามันเป็นภัยที่เกิดขึ้นข้างในโลภะเข้าแล้วไม่รู้รอบรู้ โลภะเข้าแล้วไม่เห็นธรรมพอกความโลภเข้าครอบงำ เวลานั้นมีแต่ความมัวตื้อ โทสะก่อความเสียหาย โมหะก่อความเสียหายเหมือนกันพระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า ธรรม 3 ประการนี้เกิดขึ้นภายในตัวของคน ย่อมเกิดขึ้นเพื่อมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ เพื่อความเป็นอยู่ไม่ผาสุก โลภะ โทสะ โมหะเกิดขึ้นข้างในตนเอง ย่อมบั่นรอนคนใจบาปเหมือนขุยไผ่บั่นรอนต้นไผ่นั้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

1) โลภะคนโลภแล้วปรุงแต่งกรรมใดด้วยกายวาจาใจแม้กรรมนั้นก็เป็นอกุศล คนโลภแล้วถูกความโลภครอบงำ มีจิตถูกโลภะบ่อนเสียแล้วย่อมหาเรื่องก่อความทุกข์แก่ผู้อื่นโดยฆ่าเขาบ้าง จองจำบ้าง ทำให้สูญเสียบ้าง ตาหนีโทษเอาบ้าง ขับไล่บ้าง ด้วยถือว่าตนเป็นคนมีกำลัง ตนเป็นผู้ทรงพลังแม้ข้อนี้ก็เป็นอกุศล อกุศลธรรมชั่วร้ายเป็นอนกซึ่งเกิดจากโลภะมีโลภะเป็นต้นเหตุมีโลภะเป็นแดนเกิดมีโลภะเป็นปัจจัยเหล่านี้ ย่อมประดังมีแก่เขาด้วยประการฉะนี้ แม้ตัวโทสะเองก็เป็นอกุศล คนมีโทสะแล้วปรุงแต่งกรรมใดด้วยกายวาจาใจ แม้กรรมนั้นก็เป็นอกุศล คนมีโทสะแล้วย่อมหาเรื่องก่อทุกข์แก่ผู้อื่นแม้ข้อนี้ก็เป็นอกุศล อกุศลธรรมชั่วร้ายเป็นอนกย่อมประดังมีแก่เขาด้วยประการฉะนี้ แม้ตัวโมหะเองก็เป็นอกุศล คนมีโมหะแล้วปรุงแต่งกรรมใดด้วยกายวาจาใจ แม้กรรมนั้นก็เป็นอกุศลคนมีโมหะแล้วอยากหาเรื่องก่อทุกข์แก่ผู้อื่นแม้ข้อนี้ก็เป็นอกุศล อกุศลธรรมชั่วร้ายเป็นอนกย่อมประดังมีแก่เขาด้วยประการฉะนี้

2) โทสะจัดเป็นอกุศลมูลกรรมที่บุคคลผู้มีโทสะทำทางกายวาจาและใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโทสะถูกโทสะครอบงำมีจิตถูกโทสะกลุ้มรุมก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ ไม่จริงด้วยการเปิดเบื่อนจ้องจำให้เสียทรัพย์สิน หรือขบไล่ โดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลัง ทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาปอกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้เกิดจากโทสะมีโทสะเป็น เหตุมีโทสะเป็นแดนเกิดมีโทสะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่บุคคลผู้มีโทสะนั้นด้วยประการฉะนี้

ความโกรธไม่ดีเลยและไม่ใช้ความโกรธของผู้อื่นเท่านั้นที่ไม่ดี ความโกรธของตนเองก็ไม่ดี และสำหรับตนเองความโกรธของผู้อื่น แม้ไม่ดีเพียงไร ความโกรธของตนเองยิ่งไม่ดีกว่ามากมายนัก เป็นโทษกว่ามากมายนัก แน่นนอน แต่พากัน

คิดผิดเข้าใจผิดไปเสียหมด เวลาตนเองโกรธจึงลืมนึกไปว่าเป็นความไม่ดี เพราะไปมุ่งเพ่งเล็งปรุงแต่งไป ว่าเขาทำอย่างนั้น เขาพูดอย่างนั้น ซึ่งล้วนทำให้เราเกิดความโกรธ เป็นความผิดความไม่ดีของเขา พุ่งความคิดไปโทษผู้อื่นจนไม่มีความคิดหลงเหลือให้เห็นความโกรธในตนเอง จึงลืมนึกไปด้วยว่าความโกรธของตนก็คือความไม่ดีของตน และลืมนึกให้รู้แก่ใจ ว่าความโกรธที่เกิดแก่ตนทุกครั้งไป ไม่ใช่ความไม่ดีของผู้ใดอื่น แต่เป็นความไม่ดีของตนเองแน่นอน ใครขอให้จำไว้ให้มั่นว่าความโกรธไม่มีคุณ มีแต่โทษ ใครโกรธคนนั้นมีความไม่ดีเกิดเสมอไป (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), 2545)

3) โมหะจัดเป็นอกุศลมูล กรรมที่บุคคลผู้มีโมหะทำทางกายวาจาและใจจัดเป็นอกุศลกรรม แม้กรรมของบุคคลผู้มีโมหะถูกโมหะครอบงำมีจิตถูกโมหะกลุ้มรุมก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่นด้วยเรื่องที่ไม่จริงด้วยการเบียดเบียนจงจำให้เสียทรัพย์สินหรือข้อปดโดยอวดอ้างว่า “เรามีกำลังทรงพลัง” ก็จัดเป็นอกุศลกรรมบาป อกุศลธรรมจำนวนมากเหล่านี้เกิดจากโมหะมีโมหะเป็นเหตุมีโมหะเป็นแดนเกิดมีโมหะเป็นปัจจัยย่อมเกิดมีแก่ผู้บุคคลผู้มีโมหะนั้นด้วยประการฉะนี้ (อง.ตัก (ไทย) 20/70/275.)

ตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น กรรม หรือ เจตนา เป็นตัวชี้้นำการกระทำของมนุษย์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลจงใจแล้ว จึงทำกรรม ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” โดยการชักนำด้วยธรรมที่เป็นคุณสมบัติของจิต (เจตสิก) ได้แก่ กิเลสที่เป็นรากเหง้าของอกุศล 3 อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ แสดงให้เห็น ว่าสาเหตุหรือรากเหง้าแท้จริงในกระบวนการเกิดความขัดแย้งนั้น เกิดจากอกุศลมูลนั่นเอง ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย มีจิตโลภวิาทกัน มีจิตโกรธวิาทกัน มีจิตหลงวิาทกัน ว่านี้ เป็นธรรม นี้อธรรม นีวินัย นี้ไม่ใช่วินัย (วิ.จ. (ไทย) 6/216/334.)

เมื่อใดก็ตามที่ “อกุศลมูล” ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อสภาพจิตของมนุษย์ เมื่อนั้นจะเป็นจังหวะและโอกาสให้ “วิาทมูล” หรือ “อนุวาทมูล” ก่อตัวขึ้นโดยเป็นการเกิดขึ้นและสำแดงอาการอย่างอ่อนๆ แต่ก็สามารถที่จะรู้ชัดและสังเกตได้จากการเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธ เป็นผู้ลบหลู่ตีเสมอท่าน เป็นผู้มีความริษยาและตระหนี่ เป็นผู้อวดดีและเจ้ามายา เป็นผู้มีความปรารถนาชั่ว เป็นมิฉฉาทิฎฐิ เป็นผู้ยึดมั่นในทิฎฐิของตน มีความถือมั่นสิ่งที่ยึดมั่นได้ยาก สิ่งที่แสดงออกมานั้น ไม่ว่าจะมีความโกรธ การลบหลู่ผู้อื่น การริษยา การอวดดี การหาช่องทางในการที่จะลงมือทำร้ายบุคคลอื่น และการยึดมั่นในความคิดของตนเอง โดยไม่ยอมรับความคิดเห็นของบุคคลอื่น เป็นการพยายามที่จะรักษาจุดยืนของตนจนก่อให้เกิดความบาดหมางขัดแย้ง ซึ่งอาจพัฒนาไปสู่การทะเลาะวิวาท และความรุนแรงได้ในที่สุด (อภิ.ป. (ไทย) 36/51/157-158.)

เพราะที่ดินในโลกมีเท่าเดิมแต่คนมีจำนวนเพิ่มขึ้นมาก จึงต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด แต่การจะอยู่รอดได้เช่นนี้ก็ต่อแสวงหาอาชีพทำกิน ส่วนมากอาชีพย่อมเกี่ยวพันถึงทรัพย์ในดิน สินในน้ำ เมื่อมีคนมากต่างกระเสือกกระสนหาที่ดินทำกิน การดิ้นรนของคนในโลกนี้ย่อมหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งเบียดเบียนกันไม่ได้ เช่นพวกมั่งมีที่ดินย่อมต้องการที่ดินไว้ให้มากที่สุดเพื่อนำไปให้คนจนเช่าอาศัยกินแรงคนจน ส่วนคนจนก็อยากได้ที่ดินเป็นของตนเองเพื่อทำประโยชน์ แต่ก็หาไม่ได้ง่ายๆ เพราะคนมั่งมีรวบรวมไปเสีย เพราะความโลภ มีเท่าไร ได้เท่าไรไม่รู้จักพอ จึงปรากฏว่าคนเพียงคนเดียวมีที่ดินไว้ครอบครองจำนวนมากมาย ถึงหมื่นถึงแสนไร่ โดยไม่ได้ใช้ประโยชน์ แต่ก็หวงห้ามไม่ให้คนอื่นมาใช้ประโยชน์ ครั้นพอมีคนอื่นมารุกมาทำประโยชน์ในที่ดินนั้นก็เกิดความหวงแหน โทสะ สร้างอารมณ์โกรธจนกลายเป็นการใช้กำลัง ทั้งทางกฎหมายและกำลังแรงเพื่อให้คนอื่นนั้นหยุดการกระทำ ด้วยโมหะจริตหลงเอาว่าที่ดินนั้นเป็นทรัพย์สินของตน ตนเป็นเจ้าของ คนไม่มีที่ดินทำกินก็ถูกแรงขับดันเพื่อความอยู่รอด เมื่อตัวคนเดียวไม่อาจต่อสู้กับผู้มีกำลังทุนกำลังแรงมากกว่าได้ ก็รวบรวมคนไม่มีที่ดินทำกินเช่นกันเป็นกลุ่ม เข้ายึดที่ดินจากเจ้าของรายใหญ่จากเรื่องเล็กขยายวงกว้างเป็นเรื่องที่กระทบต่อความมั่นคง จากกลายเป็นความเดือดร้อนในวงกว้าง คนอื่นๆ อีกที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องต้องได้รับความเดือดร้อน เช่นเกิดการปิดถนนสาธารณะ

เผาทำลายทรัพย์สินของทางราชการ เช่นกรณีชาวบ้านชุมนุมเรียกร้องที่ดินทำกินที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีกลุ่มผู้เรียกร้องที่ดินทำกินในจังหวัดสุราษฎร์ธานีเกือบ 2,000 คน เดินทางปักหลักเรียกร้องหน้าศาลาจังหวัดสุราษฎร์ธานี พร้อมประกาศยกระดับการชุมนุมหากไม่ได้รับคำตอบที่น่าพอใจจากรัฐบาล เนื่องจากปัญหาดังกล่าวมีมานานกว่า 10 ปี กลุ่มผู้เรียกร้องที่ดินทำกิน 18 องค์กร เกือบ 2,000 คน กางเต็นท์ภายในพื้นที่ศาลากลางจังหวัดสุราษฎร์ฯ ส่งตัวแทนยื่นข้อเรียกร้อง 5 ข้อ ต่อรัฐบาล โดยขอให้เร่งจัดสรรที่ดินทำกินให้เกษตรกร ตามที่เคยแถลงไว้ในนโยบายปฏิบัติตามข้อตกลง ที่ทางจังหวัดสุราษฎร์ธานีเคยรับปากไว้

กลุ่มผู้เรียกร้องที่ดินทำกินของจังหวัดสุราษฎร์ธานี มีทั้งหมด 23 องค์กร กรณีที่ดินสาธารณะประโยชน์ทุ่งสระ จังหวัดพัทลุง เห็นได้ชัดเจนจากการที่มหาวิทยาลัยทักษิณต้องการขยาย วิทยาเขตไปสู่พื้นที่ที่กว้างกว่าเดิม โดยต้องการที่ดินสาธารณะจำนวน 3,500 ไร่ ในเขตป่าพะยอม จังหวัดพัทลุงเป็นพื้นที่เป้าหมาย เพราะความที่เกิดโมหะความหลงเอาว่า ตนเป็นหน่วยงานของรัฐ ที่ดินสาธารณะที่ตนได้รับอนุญาต ตนเป็นผู้มีอำนาจที่จะใช้ประโยชน์ เมื่อชาวบ้านที่เคยทำประโยชน์อยู่แต่เดิมเรียกร้องสิทธิเดิม ผู้บริหารมหาวิทยาลัยจึงบังเกิดเป็นโทสะ ใช้กำลังทางกฎหมายที่มีเหนือกว่าแจ้งความดำเนินคดีกับกลุ่มชาวบ้าน หากพิจารณาถึงที่ดินที่มีจำนวนมากถึง 3,500 ไร่ ที่มหาวิทยาลัยมีความจำเป็นต้องใช้เพื่อการศึกษาจริงอย่างมากไม่เกิน 500 ไร่ 1,000 ไร่ แต่เพราะความโลภของบุคคล ความโลภของหน่วยงาน ความขัดแย้งกับชาวบ้านในพื้นที่จึงเกิดขึ้นติดตลามา (นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ, 2557)

ในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เศรษฐีบุตรนามว่ามิตตวินทุกะ เป็นคนที่ไม่มีความศรัทธา ไม่เลื่อมใส ถูกมารดาพูดหว่านล้อมว่า ถ้าลูกรักษาศูโอบสศีลและฟังธรรมในวิหารได้ทั้งคืนแม้จะให้ทรัพย์พินหนึ่ง เพราะความโลภในทรัพย์ เขาจึงได้สมารถานอุบาสกศีลแต่หาได้ฟังธรรมไม่ เขาอนหลับได้ธรรมาสน์ตั้งแต่เช้าแล้วก็กลับบ้านรับทรัพย์หนึ่งพันจากมารดา พอได้ทรัพย์เขาก็เกิดความคิด ว่าจักออกหาปลาในทะเล แต่ก็ถูกมารดาห้ามว่าลูกเอ๋ยในตระกูลเรามีทรัพย์มากมายถึง 40 โกฏิ อย่าไปเลยมันลำบากเขาหาได้เอออาทรต่อคำวิงวอนของมารดาไม่เลย ขณะที่มารดากำลังขอร้องอยู่นั่นเอง เขาเดือดดาลด้วยความโกรธใช้เท้าเตะมารดาล้มย่นแล้วเดินข้ามไปเลยเรือออกสู่ทะเลได้เจ็ดวันก็ได้หยุดหนึ่ง คนในเรือจึงจับฉลากเพื่อหาคนกาฬกัณณิและฉลากนั้นได้ตกถึงนายมิตตวินทุกะถึงสามครั้ง คนในเรือจึงให้แพอันหนึ่งแล้วปล่อยเขาลงทะเลไป และเขาก็ได้ไปถึงเกาะแห่งหนึ่งเสวยสมบัติกับนางเวมานิกเปรต ถึงจะถูกอ้อนวอนว่าอย่าได้มาทางนี้ๆ ก็ไม่ฟังพอเห็นสมบัติเพิ่มมากยิ่งขึ้น ก็ได้พบคนถือจักรคมดุจมิดโกนคนหนึ่งจักรนั้นก็ได้อาภรณ์แก่เขาเหมือนกับพวงดอกไม้ เพราะความอยากได้เขาจึงได้อ้อนวอนขอจักรนั้นอยู่รำไป คนถือจักรได้พยายามอธิบายให้ฟังว่ามันไม่ใช่พวงดอกไม้มันเป็นจักรแต่เขาก็ไม่เชื่อ จนในที่สุดคนถือจักรจึงคิดว่านายคนนี้จะทำกรรมเหมือนกับที่เราเคยทำมาแล้ว ต้องการจะเสวยผลกรรมนั้นแน่ จึงได้ยื่นจักรให้แก่เขาแล้วก็จากไป เขายืนแบกจักรนั้นอยู่ไม่สามารถทานน้ำาหนักได้ และจักรนั้นก็หมุนคล้ายจะบดศีรษะเขาอยู่รำไปคล้ายกับบดงายืนอยู่ด้วยความลำบากอย่างยิ่ง ในกรณีตัวอย่างของนายมิตตวินทุกะทยกมาน ชี้ให้เห็นว่าความโลภมีบทบาทในการทำลายมนุษย์ที่มีความทะยานอยากอย่างไม่มีขีดจำกัด (ช.ช.อ. (บาลี) 4/472-481, ช.ช.อ. (ไทย) 4/108-111.)

พระพรหมณ คุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2554) กล่าวในวิถีสันติภาพว่า มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะต้องหมดความใจแคบหรือความหวงแหนกีดกันกัน 5 ประการที่เรียกว่า มัจฉริยะ 5 “มัจฉริยะ” เราแปลกันว่าความตระหนี่ หรือขี้เหนียว แต่คำว่า ขี้เหนียวชวนให้คิดไปว่าเป็น ความโลภกิเลสทั้งหมดจัดรวมเข้าได้ 3 กลุ่ม คือ โลภะ โทสะ โมหะ ถ้าถามคนทั่วไปว่า มัจฉริยะจัดเข้าในกิเลสประเภทไหนใน 3 ประเภทนั้นคนส่วนใหญ่จะตอบว่าอยู่ในกิเลสประเภท โลภะ หรือ โลภ แต่ไม่ถูก เพราะไปนึกถึงคำแปลภาษาไทย แต่ความหมายของมันไม่ตรงทีเดียวกับในภาษาเดิม มัจฉริยะทางพระจัดเข้าในกลุ่ม โทสะ ซึ่งเห็นได้ชัดในการกีดกันผู้อื่น หวงแหนคอยกันขวางไม่ให้เขาได้อย่างเรา หรือไม่ให้เขามีส่วนร่วม ความหวงแหนกีดกัน หรือ

มัจฉริยะนั้น มี 5 ประการ เราจะต้องพัฒนามนุษย์ให้กำจัด มัจฉริยะ 5 นี้ให้ได้ มิฉะนั้นมนุษย์จะไม่มีทางเลิกแบ่งแยกกัน และก็ต้องเกิดปัญหาในการขัดแย้งกันจนกระทั่งถึงสงครามอยู่เรื่อยไปความหวงแหนกีดกัน 5 ประการ นี้มีอะไรบ้าง

1. ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องที่อยู่ ที่อาศัย ท้องถิ่นดินแดน จนถึงประเทศ
2. ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องผลประโยชน์ เรื่องลาภเรื่องการค้าสิ่งเสพบริโภค เป็นต้น
3. ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องพงศ์เผ่าเหล่ากอชาติพันธุ์วงศ์ตระกูล พวกพ้อง
4. ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องชนชั้น วรรณะ สืบวงศ์
5. ความหวงแหนกีดกัน ในเรื่องวิชาความรู้ หรือวิทยาการและผลสำเร็จทางภูมิธรรมภูมิปัญญา

ปัจจุบันนี้กำลังเข้าสู่ยุคแห่งความหวงแหนกีดกันข้อที่ 5 นี้เต็มที่ เช่นเรื่องสิทธิทางปัญญา หรือสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา แต่ข้ออื่นๆ ปัจจุบันก็มีอยู่ทั้งหมด จึงมี 5 ข้อ ครบเลยถ้ากำจัดความหวงแหนกีดกัน 5 อย่างนี้ไม่ได้ มนุษย์ก็ต้องขัดแย้งกันอย่างรุนแรงต่อไป จะต้องรบรา แยะชิง กำจัดกันเรื่อยไปพระพุทธศาสนาจึงสอนให้มนุษย์ศึกษาพัฒนาตัวเอง จนถึงขั้นที่ว่าถ้าเป็นโสดาบันก็หมดมัจฉริยะทั้ง 5 อย่าง ไม่มีเหลือเลย การที่พุทธศาสนาพัฒนามนุษย์ก็เพื่อให้ถึงขั้นนี้

3. เหตุจากขาดสติสัมปชัญญะ

เพราะขาดสติสัมปชัญญะทำให้คนเราเกิดความขัดแย้งกัน พระพุทธศาสนาถือว่า “สติ” เป็นธรรมที่มีอุปการะมาก “สติ” ช่วยไม่ให้งานการเสียหายเพราะลืม ทั้งนี้เพราะการงานบางอย่าง ถ้าลืมเสียย่อมจะเกิดความเสียหายร้ายแรงได้ เช่น หมอลืมให้ยาคนไข้ คนไข้ก็อาจเสียชีวิตพระลืมนวดปาฏิโมกข์ก็ต้องอาบัติ เป็นต้น ดังนั้นสติจึงเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก เพราะช่วยไม่ให้เราเผลอ ไม่ให้หลงลืมในสิ่งที่ควรทำหรือต้องทำ ยิ่งกว่านั้นสติยังเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งในการเจริญภาวนาเพื่อมรรคผลนิพพานต่อไปอีกด้วย

ส่วนคำว่า “สัมปชัญญะ” หมายถึง ความรู้สึกตัว หรืออาการรู้ตัวในขณะที่ทำอยู่ เช่นรู้ว่าเรากำลังพูดอะไร กำลังคิดอะไรหรือ กำลังทำอะไร ในพระพุทธศาสนา “สัมปชัญญะ” เป็นธรรมที่มีอุปการะมากอีกข้อหนึ่งโดยทั่วไปจะใช้คู่กับ “สติ” เรียกว่า “สติสัมปชัญญะ” โดยถือว่า “สติ” เกิดก่อนทำ พูด และคิด ส่วน “สัมปชัญญะ” เกิดในขณะที่กำลังทำ พูด และคิด แต่ธรรมทั้งสองนี้จะเกิดควบคู่กันเสมอ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า สติหมายถึง ความรู้สึก ความรู้สึกตัว ความรู้สึกผิดชอบ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ตัวอยู่เสมอ ความไม่เผลอตว์ สติสัมปชัญญะ หมายถึงความระลึกได้และความรู้ตัว ความรู้สึกด้วยความรอบคอบ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542)

สติ หมายถึง ความระลึกได้ นึกได้ สำนึกอยู่ไม่เผลอ สัมปชัญญะ หมายถึง ความรู้ชัด สิ่งที่น่าได้ ตระหนัก เข้าใจ ชัดตามความเป็นจริง พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553) ในโพชฌังคสูตรกล่าวถึงสติว่า “ภิกษุพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียวไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่ภิกษุยังมีสติตั้งมั่น” (อง.อรรถก. (ไทย) 23/25/39.)

ในคโรปมสูตรองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในทำนองเดียวกันในกาลใด อริยสาวกประกอบด้วยสัทธรรม 7 ประการ และได้ฉาน 4 ประการ อันมีในจิตยิ่งซึ่งเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากในกาลนั้น เราจึงเรียกอริยสาวกนี้ว่ามารมีบาปก็ทำอะไรไม่ได้ อริยสาวกประกอบด้วยสัทธรรม 7 ประการ อะไรบ้าง คือ

อริยสาวกเป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติปัญญาเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึกถึงสิ่งที่ทำคำที่พูดมานานได้ เปรียบเหมือนปัจจุบันตนครของพระราชามีทหารยามฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา คอยกันคนที่ไม่รู้จักไม่ให้เข้าไป ให้คนที่รู้จัก

เข้าไป เพื่อคุ้มกันภัยภายในและป้องกันอันตรายภายนอก ภิคุชทั้งหลาย อริยสาวกผู้มีสติเหมือนทหารยามย่อมละอกุศลเจริณกุศล ละธรรมที่มีโทษเจริณธรรมที่ไม่มีโทษ บริหารตนให้บริสุทธิ์ (อง.อรรถก. (ไทย) 23/97/180.)

ในปฐมโลกธัมมสูตร ทรงตรัสถึงสติไว้ว่า “ภิคุชทั้งหลาย โลกธรรม 8 ประการนี้ ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม 8 ประการ โลกธรรม 8 ประการ อะไรบ้าง คือ 1. ลาภ 2. เสื่อมลาภ 3. ยศ 4. เสื่อมยศ ภิคุชทั้งหลาย โลกธรรม 8 ประการนี้แล ย่อมหมุนไปตามโลก และโลกก็หมุนไปตามโลกธรรม 8 ประการนี้ ลาภ เสื่อมลาภ ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข และทุกข์ธรรมเหล่านี้ในหมู่มนุษย์ ล้วนไม่เที่ยงไม่มั่นคง มีความแปรผันเป็นธรรมดา แต่ท่านผู้มีปัญญาดี มีสติ รู้ธรรมเหล่านี้แล้วย่อมพิจารณาเห็นว่า มีความแปรผันเป็นธรรมดา อภิภูตรมณ(อารมณ์ที่น่าปรารถนา)จึงย่ำยีจิตของท่านไม่ได้ท่านย่อมไม่ยินร้ายต่ออภิภูตรมณ(อารมณ์ที่น่าปรารถนา) ความยินดีหรือความยินร้ายท่านขจัดปัดเป่า จนไม่มีอยู่ท่านรู้ทางที่ปราศจากธุลี 2 ไม่มีความเศร้าโศก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพย่อมรู้แจ้งชัดโดยถูกต้อง (อง.อรรถก. (ไทย)23/96/202.)

คัมภีร์อรรถกถา ปาฏิกวรรค ได้แบ่งสัมปชัญญะออกเป็น 4 ประการ (ที ส. (ไทย) 9/123/94.) คือ

- 1) สาทถกสัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวว่า สิ่งที่ตนกำลังทำนั้นมีประโยชน์หรือไม่
- 2) สปปายสัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวว่า สิ่งที่ตนกำลังทำนั้นเป็นที่สบายหรือเหมาะสมกับตนหรือไม่
- 3) โคจรสัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวว่า สิ่งที่ตนกำลังทำนั้นเป็นกิจที่ควรทำหรือไม่
- 4) อสัสมโหสัมปชัญญะ ความรู้สึกตัวว่า สิ่งที่ตนกำลังทำนั้นเป็นความหลงเข้าใจผิดหรือมกมายหรือไม่

การที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิคุชชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ” ย่อมหมายความว่า ทุกอิริยาบถที่พระภิคุชกระทำอยู่ไม่ว่าจะเป็นการนั่ง การยืน การเดิน การนอน การพูด การนิ่งไม่พูด หรือการกระทำใดๆ นอกเหนือจากที่กล่าวนี้ พระภิคุช จะกระทำด้วยความรู้สึกตัวเสมอ ไม่มีการลืมหรือ เผลอสติ สตินอกจากหมายถึงความไม่ลืมที่ว่าความระลึกได้แล้ว ยังหมายถึงความไม่เผลอ ไม่เลินเล่อ ไม่พินเพื่อนเลือนลอยด้วย ความหมายในแง่ปฏิเสธเหล่านี้ เล็งไปถึงความหมายในทางอนุมีติว่า ความระมัดระวัง ความตื่นตัวต่อหน้าที่ ภาวะที่พร้อมอยู่เสมอในอาการคอยรับรู้ต่อสิ่งต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และตระหนักว่าควรปฏิบัติต่อสิ่งนั้นๆ อย่างไร โดยเฉพาะในแง่ของจริยธรรม การทำหน้าที่ของสติมักถูกเปรียบเทียบเหมือนกับนายประตูที่คอยระวังเฝ้าดูคนเข้าออกอยู่เสมอ และคอยกำกับการโดยปล่อยคนที่ควรเข้าออกให้เข้าออกได้ และคอยกันห้ามคนที่ไม่ควรเข้าไม่ให้เข้าไป คนที่ไม่ควรออกไม่ให้ออกไป สติจึงเป็นธรรมสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก เพราะเป็นตัวควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ แลเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเองทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามความชั่ว และที่จะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตใจได้ พุดง่าย ๆ ว่าที่เจตนาตนในการทำดีและไม่เปิดโอกาสแก่ความชั่วพุทธธรรมเน้นความสำคัญของสติเป็นอย่างมาก ในการปฏิบัติจริยธรรมทุกขั้นตอน การดำเนินชีวิตหรือการประพฤติปฏิบัติโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ นั้น มีชื่อเรียกโดยเฉพาะว่าอัปปมาท หรือความไม่ประมาท (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

ความสำคัญและขอบเขตการใช้อัปปมาทธรรม ในการปฏิบัติจริยธรรมขั้นต่างๆ จะเห็นได้จากพุทธพจน์ว่า

“ภิคุชทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์บกทั้งหลายชนิดใดๆ ก็ตามย่อมลงในรอยเท้าช้างได้ทั้งหมด รอยเท้าช้างเรียกว่าเป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้นโดยความใหญ่ฉันใด กุศลธรรมทั้งหลายอย่างใดๆ ก็ตาม ย่อมมีความไม่ประมาทเป็นมูลประชุมลงในความไม่ประมาทได้ทั้งหมด ความไม่ประมาทเรียกว่าเป็นยอดของธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นสักอย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรือให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไป เหมือนความไม่ประมาทเลย เมื่อไม่ประมาทแล้วกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป”

“เราไม่เล็งเห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญไม่ อันตรธานแห่งสัทธรรมเหมือนความไม่ประมาทเลย”...แม้ปัจฉิมวาจา คือพระดำรัสครั้งสุดท้ายของพระพุทธเจ้าเมื่อจะเสด็จ ดับขันธปรินิพพาน ก็เป็นพระดำรัสเรื่องอัปมาทธรรม ดังนี้

“สิ่งทั้งหลายที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมมีความเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายจงยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้ สำเร็จด้วยความไม่ประมาท” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2553)

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย ควรสร้างอัปมาทโดยฐานะ 4 คือ

- 1) จงละกายทุจริต จงเจริญกายสุจริต และจงอย่าประมาทในการ(ทั้งสอง)นั้น
- 2) จงละวจีทุจริต จงเจริญวจีสุจริต และจงอย่าประมาทในการ(ทั้งสอง)นั้น
- 3) จงละมโนทุจริต จงเจริญมโนสุจริต และจงอย่าประมาทในการ(ทั้งสอง)นั้น
- 4) จงละมิฉชาติฐิ จงเจริญสัมมาทิฐิ และจงอย่าประมาทในการ(ทั้งสอง)นั้น”

ความสำคัญของของสติ อันหมายถึงความระลึกได้หรือความไม่ประมาทนี้มีความสำคัญซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัส เตือนไว้ในปัจฉิมวาจาเพื่อให้คนเราละกายทุจริต ละวจีทุจริตและละมโนทุจริต เพื่อเจริญกายสุจริต เจริญวจีสุจริต เจริญมโน สุจริต ละมิฉชาติฐิ เจริญสัมมาทิฐิแล้ว ย่อมไม่หวาดกลัวต่อความตายที่จะมีข้างหน้า (อง.จตุกก.(ไทย)21/116/160.)

กล่าวโดยสรุปได้ว่าปัญหาวุ่นวายทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น เกิดที่จิตคือเมื่อมีอะไรมากระทบจิตไม่ว่าจะเป็นการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้สัมผัส หรือมีความคิดนึกรู้สึก ถ้าไม่มีสติสัมปชัญญะจิตก็จะหลงไปกับความพอใจ ความไม่พอใจกับสิ่งกระทบเหล่านั้น ความพอใจ ความไม่พอใจนี้แหละที่พาให้ใจดิ้นรนไปทำอะไรที่สุดโต่งสองอย่างคือ ถ้า พอดีก็อยากรักษาไว้นานๆ ถ้าไม่พอใจก็อยากให้หายไปเร็วๆ ทั้งๆ ที่ความจริงแล้วทั้งพอใจและไม่พอใจมันก็อยู่ ชั่วคราว จะอยู่หรือจะไปก็แล้วแต่เหตุ แล้วแต่ปัจจัย ความอยากไม่สามารถทำอะไรได้ เพราะมันเป็นกฎธรรมชาติ ธรรมดา ของมัน เมื่อมาความอยากแล้วหลงยึดก็อยากต่อไปคือ อยากให้เป็นอย่างที่ยาก แล้วหลงต่อว่ามันจะเป็นตามที่ยาก พอมัน ไม่เป็นตามที่ยากก็ทุกข์ใจอีกการหมั่นฝึกฝนให้มีสติสัมปชัญญะรู้ทันความพอใจ ความไม่พอใจบ่อยๆ ใจก็จะตั้งมั่นเป็นกลาง ต่อความพอใจไม่พอใจ ความดิ้นรนบีบคั้นทางใจก็น้อยลง เป็นความสงบ ความสุขจิตเป็นสมาธิตั้งมั่น ต่อไปก็จะเกิดปัญญา เห็นตามความจริงได้ สิ่งที่ยึดบังความจริงก็จะลดน้อยลงไป ลดน้อยลง ความจริงก็จะแจ่มชัดขึ้น ประจักษ์แจ้งมากขึ้น เห็น ชัดเจนถึงความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน สติสัมปชัญญะจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่งสำหรับทุกๆ คน ผู้ที่ย่อหย่อนในธรรม 2 ประการนี้ นอกจากตนเองจะประสบความล้มเหลว ขาดความยกย่องนับถือจากผู้อื่นแล้ว ยังทำลายชื่อเสียงเกียรติคุณของ สังคมส่วนรวมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นพระภิกษุด้วยแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงต่อสถาบันศาสนา ที่เดียว ทั้งนี้เพราะพระภิกษุเป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของฆราวาสเชือก สมมติว่ามีหลักปักไว้ และมีสัตว์ตัวหนึ่งเป็นต้นว่าลิงถูก เชือกผูกไว้กับหลักนั้น จิตของเรานี้เปรียบเทียบกับลิงเพราะว่าวุ่นวายมาก ดิ้นรนมาก อยู่ไม่สุข ท่านเปรียบว่าต้องผูกลิง เอาไว้กับหลัก มิฉะนั้นลิงก็จะหนีไป ไม่อยู่กับที่หรือหลุดหายไปเลยสิ่งที่จะผูกลิงก็คือเชือก เมื่อเอาเชือกมาผูกลิงมัดไว้กับหลัก ลิงไปไหนไม่ได้ ก็วนอยู่กับหลักหรือใกล้ๆ หลักท่านเปรียบในทางธรรมว่า จิตนั้นเหมือนกับลิง หลักที่ผูกไว้นั้นเหมือนกับสิ่งที่ เราเกี่ยวข้องต้องทำในขณะนั้น จะเป็นกิจที่ต้องทำหรือเป็นธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งก็คือหลักนั้น เชือกที่ผูกก็คือสติ สติเป็นตัว ที่ผูกจิตไว้กับหลักหรือสิ่งนั้นตั้งไว้ คุมไว้ กำกับไว้ ไม่ให้หลุดหายไป (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2534)

หากคนเราไม่โลภ หากไม่เกิดโทสะความโกรธซึ่ง และไร้ซึ่งความหลงมัวเมา ความขัดแย้งแค้นแค้นจนกลายเป็น การทะเลาะวิวาททำร้ายกันก็จะไม่เกิดขึ้น สติสัมปชัญญะจึงต้องสร้างให้ดำรงอยู่ทุกขณะเพื่อเตือนเพื่อยับยั้งไม่ให้กระทำผิด

พฤติกรรมค่านิยมที่ไม่ถูกต้อง พฤติกรรมเสี่ยงต่อการเสพติด การก่ออาชญากรรมทางเพศ และการกระทำความรุนแรงต่างๆ ในสังคม เพราะกิเลสทั้งปญฺญจธรรม ทั้ง อุกุศลมูล

วิธีการแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทย

การขจัดปัญหาความขัดแย้ง ก็ต้องไม่ให้เกิดปญฺญจธรรม พระพุทธเจ้าตรัสว่า พึงขจัดบาปทั้งปวงที่เป็นรากเหง้าที่เป็นส่วนหนึ่งของปญฺญจธรรมและละความถือตัวว่าตัวมีอยู่ในอุปทานชั้น 5 ส่วนแห่งธรรมเครื่องเน้นข้า คือตัณหา ทิฏฐิ รากเหง้าของตัณหา คืออวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้ โยนิโสมนสิการ คือความไม่ทำไว้ในใจโดยแยบคาย อัสมิมานะ ความถือตัว อหิริกะความไม่ละอาย โอนัตตปละความไม่เกรงกลัว อุทธัจจะความฟุ้งซ่าน และทิฏฐิทั้งหมดนี้ชื่อว่ารากเหง้าแห่งปญฺญจธรรมที่ควรละ มีปรากฏอยู่ใน ตวฏฺกสูตรตนิทเทส 3 พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับรากของปญฺญจธรรมว่า ภิกษุพึงขจัดบาปธรรมทั้งปวง ที่เป็นรากเหง้าของส่วนแห่งธรรม เป็นเครื่องเน้นข้าและอัสมิมานะด้วยมโนตา ตัณหา อย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดในภายในภิกษุมีสติทุกเมื่อ พึงศึกษาเพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น” ว่าด้วยธรรม เป็นเครื่องเน้นข้า ว่าไม่ดีบ้าง และจำหน่ายสุขทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง แล้วแต่อารมณ์ที่มากระทบ เพราะสัญญาอันนี้แหละ นามธรรมหรืออาการของใจอย่างหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ปรุงใจที่เรียกว่าสังขาร ก็เกิดขึ้นปรุงใจให้เป็นไปต่างๆ คือ เมื่อคิดเห็นว่าส่วนใดเป็นดี ก็ยินดีปรารถนาอยากได้ ครั้นได้แล้วก็อยากให้อยู่ เมื่อคิดเห็นว่าส่วนใดไม่ดี ก็ยินร้ายไม่ปรารถนาอยากให้อันนั้นไปเสีย เมื่อคิดเห็นเป็นกลางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุขก็เพิกเฉยอยู่แต่ก็เพิกเฉยอยู่ด้วยความเขลา ไม่รู้เท่าตามเป็นจริง การที่เป็นเช่นนี้จำเพาะแต่ในจิตที่ไร้ปัญญา เพราะฉะนั้น จิตไร้ปัญญา จึงถูกสังขารปรุงให้เป็นบุญบ้าง เป็นทำบาปบ้าง เป็นกลางๆ ไม่เรียกว่าบุญหรือบาปบ้าง ส่วนจิตของท่านผู้สิ้นอาสวะบริบูรณ์ด้วย ปัญญาเต็มที่ แม้ชั้น 5 ยังมี ก็ควรสันนิษฐานว่าเป็นไปตาม ธรรมหมด สังขารไม่ปรุงจิตให้เป็นไปต่างๆ ได้ ท่านจึงได้ชื่อว่า อุปสนโต ผู้ชำระจับแล้ว ความดิ้นรนอยากได้อารมณ์หรือสิ่งที่ชอบใจ เป็นกามตัณหาความดิ้นรนอยากเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เป็น ภวตัณหาความดิ้นรนอยากให้อารมณ์ที่ชอบใจอันได้แล้วนั้น คงอยู่ไม่เสื่อมสูญไปเสีย จัดเป็นภวตัณหาด้วย ความดิ้นรนอยากให้อารมณ์และความเป็นที่ไม่ชอบใจที่เกลียดชังวิบัติไปเสีย เป็นวิภวตัณหา (ช.ธ. (ไทย) 25/334-342/137-139.)

1. หลักพรหมวิหาร 4

ในอังคุตตรนิกาย ปญฺจกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพรหมวิหาร 4 ว่า ก็พรหมณเป็นผู้เสมอด้วยพรหมอย่างไร คือ พรหมณในโลกนี้เป็นอุกโตสุชาติทั้ง ฝ่ายมารดาและบิดามีครุฑเป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดดีตลอด 7 ชั่วบรรพบุรุษไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้โดยอ้างถึงชาติเขาประพฤติ โกมารพรหมจรรย์เรียนมนต์อยู่ตลอด ปี ย่อมแสวงหาทรัพย์สำหรับบูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์โดยธรรมอย่างเดียว ไม่แสวงหาโดยไม่เป็นธรรม ก็ธรรมในการแสวงหาอันอย่างไรคือไม่ใช่แสวงหาด้วยกลฉ้อโกงพณิชากรรมโคธักรกรรม การเป็นนักรบ การรับราชการศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เขาถือกระเบื้องเที่ยวภิกขาจารอย่างเดียว มอบทรัพย์บูชาอาจารย์แล้วปลงผมและหนวดนุ่งห่มผ้ากาสาเยือกบวชเป็นบรรพชิต เขาบวชแล้วอย่างนี้มีใจประกอบด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ 2 ทิศที่ 3 และทิศที่ 4 ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในทุกสถานด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ถึงความเป็นใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ต่อไปมีใจประกอบด้วยกรุณา ประกอบด้วยมุทิตา ประกอบด้วยอุเบกขาแผ่ไปด้วยทิศหนึ่ง

อยู่ ทิศที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 ก็เหมือนกันตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในทุกสถานด้วยใจประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ถึงความเป็นใหญ่หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่

เธอเจริญพรหมวิหาร 4 ประการนี้แล้ว เมื่อตายไป ย่อมเข้าถึงสุคติพรหมโลกดูกรโทณะ พราหมณ์เป็นผู้ว่าเสมอด้วยพรหมอย่างนี้แล (อง. ปจก. (ไทย) 22/ 192/ 318.)

องค์ประกอบของพรหมวิหาร มี 4 ประการดังนี้

1. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาดีมีไมตรีต่อประชาชนหรือผู้ใดปกครองกล่าวคือ ปรารถนาให้เขาเหล่านั้นมีความสุข
2. กรุณา ความสงสารคือช่วยเหลือให้พระภิกษุหรือประชาชนให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความเดือดร้อนของประชาชนรวมถึงสัตว์ทั้งหลายด้วย
3. มุทิตา ความพลอยยินดีเมื่อภิกษุหรือประชาชนประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ก็รู้สึกชื่นชมยินดีกับความสำเร็จของเขาเหล่านั้น
4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางคืออันที่จะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา กล่าวคือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชังไม่เข้าเติมเมื่อผู้อื่นประสบความสำเร็จ พิจารณาเห็นการกระทำของเขาเหล่านั้นตามหลักแห่งกรรม คือการกระทำของ เขาเองว่าเขาเป็นผู้กระทำขึ้น อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ (ที.ปา. (ไทย) 11/305/275.)

พรหมวิหาร 4 เป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานในการดำรงชีวิต พระพุทธองค์ทรงใช้องค์ธรรมในพรหมวิหาร 4 เป็นหลักในการบัญญัติพระวินัยซึ่งเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานในการดำรงชีวิตของสังฆมณฑล ดังปรากฏใน โจทกจุติกปิฎกสังยุตตเถรว่า “ภิกษุผู้เป็นโจทกโดยชอบธรรมไม่พึงเดือดร้อนด้วยอาการ 5 อย่าง (ที.ปา. (ไทย) 11/272/216.) คือ 5.ท่านมีเมตตาจิต โจทไม่ได้มั่งร้าย จึงไม่สมควรเดือดร้อน” และดังปรากฏในปาราชิกสิกขาบทที่ 2 วินีตวัตถุว่าสมัยนั้น ภิกษุรูปหนึ่งปล่อยสุภะที่ติดบ่วงไปด้วยความสงสารแล้วเกิดความกังวลใจว่าเราต้องอาบัติปาราชิกหรือหนอ จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอคิดอย่างไร” “ข้าพระพุทธเจ้ามีความประสงค์จะช่วยเหลือพระพุทธเจ้าข้า” “ภิกษุ เธอมีความประสงค์จะช่วยเหลือไม่ต้องอาบัติ” นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงนำองค์ธรรมในพรหมวิหาร 4 มาแสดงไว้ในฐานะเป็นหลักปฏิบัติพื้นฐานในการดำรงชีวิตของฆราวาสอีกด้วย เช่น ทรงนำเมตตาซึ่งเป็นองค์ธรรมข้อหนึ่งในพรหมวิหาร 4 มาเป็นแนวทางในการปฏิบัติของฆราวาสต่อสมณพราหมณ์ดังปรากฏในสังคาลกสูตรว่า “คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน โดยหน้าที่ 5 ประการ คือจะทำความดีก็ทำด้วยเมตตา จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา” (ที.ปา. (ไทย) 11/272/216.) นอกจากนี้เมื่อสังคมาอยู่ในสถานการณ์ปกติคนในสังคมอยู่ดีเป็นปกติเมตตาจะทำให้สังคมนั้น ประกอบไปด้วยความรัก ความปรารถนาดีความเป็นมิตรต่อกัน ขณะที่กรุณาจะทำให้คนในสังคม มีใจพลอยห่วงใย อยากช่วยเหลือ ปลดเปลื้องความทุกข์หรือแก้ไขปัญหามา เมื่อสังคมมีปัญหาเกิดขึ้น ทำให้สังคมกลับมาสู่ภาวะปกติหายทุกข์และมุทิตาทำให้งิจกรรมที่ต่างกันในสังคมดำเนินต่อไปอย่างราบรื่น เพราะความริษยาไม่สามารถแทรกเข้ามาได้นอกจากนี้มุทิตายังจะเป็นแรงจูงใจให้คนในสังคมมีการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในสังคมต่อไปอีกด้วย เพราะว่าเมื่อมีการกระทำที่ถูกต้องดีงามต่าง ๆ เกิดขึ้นในสังคมแล้วจะได้รับการชื่นชมจากคนในสังคมอย่างจริงใจ และเมื่อเกิดเหตุการณ์ซึ่งมีผู้ที่สมควรจะต้องรับผิดชอบการกระทำของตน รวมทั้งฝึกหัดความรับผิดชอบนั้น คือ ในกรณีถ้าเข้าไปช่วยเหลือด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา จะเป็นการละเมิดต่อความจริงความถูกต้องดีงาม ความสมควรตามเหตุผล หรือทำลายหลักการ กฎ กติกาที่ขอบธรรมอุเบกขาจะเป็นองค์ธรรม ซึ่งทำให้กลไกของสังคมนั้นดำเนินไปได้อย่างถูกต้องเหมาะสม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542)

พรหมวิหาร 4 เป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนกรรมดีทั้งหลายให้บริบูรณ์ เพราะว่าผู้เจริญพรหมวิหาร 4 ย่อมมีจิตมั่นในความเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นองค์ธรรมในพรหมวิหาร 4 ทำให้การทำความกรรมดีต่างๆ เป็นไปโดยบริสุทธิ์ใจ แต่ถ้าเราบำเพ็ญกรรมดีต่างๆ โดยไม่มีคุณธรรม คือพรหมวิหาร 4 อยู่ในใจ ก็จะทำให้กรรมดีเหล่านั้นไม่บริบูรณ์ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์กล่าวไว้ ดังนี้

- 1) ไม่จริงใจ เพราะว่าปฏิบัติการณ์นั้นอาจมีเจตนาอื่นแอบแฝง เช่น ทานอาจจะเป็นการให้เพื่อต้องการผลประโยชน์ตอบแทน หรือเป็นการแสดงเพื่อผลประโยชน์ของตัว อย่างใดอย่างหนึ่ง
- 2) ไม่จริงจัง เพราะว่าเมื่อไม่ได้ช่วยด้วยจริงใจ หรือไม่ได้ตั้งใจจริง ก็ไม่ช่วยเหลืออย่างจริงจัง
- 3) ไม่พอดีเพราะช่วยโดยไม่ได้มุ่งเพื่อประโยชน์แก่เขา ก็อาจจะช่วยไม่เพียงพอหรือช่วยเกินเลยไป แทนที่จะช่วยชาวบ้านด้วยเมตตา เพื่อประโยชน์แก่เขา ให้ตรงกับความต้องการของเขาหรือให้เขาพึ่งตนเองได้ก็ช่วยแบบเอาใจบ้าง แบบเกลี้ยกล่อมบ้าง หรือช่วยในลักษณะที่จะทำให้เขาหวังพึ่งคนอื่นเรื่อยไป จนกระทั่งเสียทั้งแก่ตัวเขาและแก่สังคม
- 4) ไม่ยั่งยืน คือ ตัวเองนั้นแหละทำไปไม่ตลอด เพราะหยุดอยู่แค่ผลประโยชน์ของตัวเองเท่านั้น หรือทำไปตามแรงส่งแรงดันภายนอก พอแรงนั้นหมดก็หยุด
- 5) ไม่สุขจริง อาจทำไปอย่างฝืนใจ ไม่ทำให้เป็นสุข อย่างน้อยก็ไม่เกิดความสุขความปิติเอิบอิ่มซาบซึ้งใจเท่าที่ควร ดังนั้นพรหมวิหาร 4 จึงเป็นหมวดธรรมซึ่งเกื้อหนุนกรรมดีทั้งหลายให้บริบูรณ์เพราะว่าองค์ธรรมในพรหมวิหาร 4 จะทำให้การทำความกรรมดีต่างๆ เป็นไปอย่างจริงใจจริงจัง มีความพอดียั่งยืนและมีความสุขจากการทำความดีอย่างแท้จริง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543)

พรหมวิหารธรรมเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดความยุติธรรม นำมาซึ่งสันติภาพ ตามความหมายของพรหมวิหารธรรม ซึ่งเป็นธรรมของผู้ใหญ่เสมือนพระพรหมคือ มีเมตตา ช่วยเหลือในส่วนที่เป็นคุณประโยชน์ ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข การมีกรุณา มุ่งปลดปล่อยความทุกข์ซึ่งได้ประสบทุกข์การมีมุทิตา มุ่งพลอยยินดีต่อการพยายามทำความดีและการ มีอุเบกขามุ่งดำรงตนเป็นกลาง ยุติธรรมไม่เอนเอียง ดังนั้นพรหมวิหารทั้งหมดถือว่าเป็นคุณสมบัติของผู้ใหญ่ที่มนุษย์สามารถกระทำ ได้ด้วยตนเองโดยแสดงถึงความเมตตาอารีเอื้อเฟื้อแผ่ อุทหนุนจุนเจือ เมื่อประสบความทุกข์และมีน้ำ ใจพลอยยินดี เมื่อบุคคลอื่นประสบความสุข ความสำเร็จในหน้าที่การงาน และวางตนเป็นกลางโดยพิจารณาใคร่ครวญไตร่ตรองตามหลักเหตุผลบุคคลสถานการณ์ คุณธรรม จริยธรรม อันจะเป็นผลนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีภายในสังคมไทย (พระครูปลัดไพฑูรย์ เมธิโก (มหาบุญ), 2557)

ในการจัดการความขัดแย้ง เมตตาถือว่าเป็นแนวคิดหรือหลักธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะจิตที่มีเมตตาจะเป็นจิตที่ปราศจากโทสะ ความไม่ประทุษร้าย ผู้ที่มีจิตประกอบด้วยเมตตาอย่างน้อยอย่างไรนั้นให้สังเกตดูที่จิตว่ามีจิตประทุษร้ายบุคคลอื่นหรือไม่ถ้ายังมีจิตประทุษร้ายบุคคลอื่นอยู่ก็ไม่จัดว่ามีเมตตา เพราะว่าเมตตานั่นคือโทสะเจตสิกอันได้แก่เจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตที่ไม่มีการประทุษร้ายทั้งตัวเองเองและบุคคลอื่น (กิตติวุฑโฒ ภิกขุ, 2518) ในทางตรงกันข้ามถ้าบุคคลใดมีจิตที่เต็มไปด้วยโทสะก็จะเป็นอุปสรรคต่อการจัดการความขัดแย้ง เพราะโทสะนั้น เป็นกิเลสที่ปิดบังใจให้มีมืดมิดเห็นผิดเป็นชอบ เห็นชั่วเป็นดีจะทำให้ผู้นั้นมีพฤติกรรมที่เป็นไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ให้โทษเสียหายทั้งแก่ตนและคนอื่น การดับ โทสะนั้นไม่จำเป็นต้องใช้ศาสตร์อาวุธเหมือนฆ่าสัตว์เพียงแต่พัฒนาจิตใจให้มีเมตตา เมตตาเป็นเครื่องระงับและป้องกันโทสะมิให้เกิดภายในจิต โทสะที่เกิดขึ้นก็จะหายไป ถ้าเจริญเมตตาให้เกิดขึ้นแทนที่โทสะ ในปฐมอาฆาตวินยสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงการเจริญเมตตาเพื่อละความอาฆาตที่เกิดขึ้นในจิตว่าธรรมเป็นที่ระงับ ความอาฆาตซึ่งเกิดขึ้นแก่ภิกษุโดยประการทั้งปวง 5 ประการ คือความอาฆาต พึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใดพึงเจริญเมตตาในบุคคลนั้น ความอาฆาตพึงบังเกิดขึ้นในบุคคลใด

พึงเจริญภรณ์ในบุคคลนั้น ความอาฆาตพินิจบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญภรณ์ในบุคคลนั้น ความอาฆาตพินิจบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงเจริญอุเบกขาในบุคคลนั้น ความอาฆาตพินิจบังเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงถึงการไม่นึกใฝ่ใจในบุคคลนั้น ความอาฆาตพินิจเกิดขึ้นในบุคคลใด พึงนึกถึงความเป็นผู้มีกรรมเป็นของๆ ตนเป็นทนายทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่ตั้ง จักทำกรรมใดดีก็ตาม ชั่วก็ตามจักเป็นทนายท(ผู้รับผล)ของกรรมนั้น (อง. ปญจก. (ไทย) 22/ 6 /265-266.)

2. หลักสังคหัตถ์ 4

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน) (2528) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสังคหัตถ์ 4 ไว้ว่า เมื่อทุกคนต่างประพฤตสังคหัตถ์ทั่วถึงกันแล้ว อย่าว่าแต่เฉพาะคน เฉพาะครอบครัว จะรัก ใคร่นับถืออยู่เป็นสุขสบายเลย ถึงคนทั้งหมู่บ้านทั้งเมืองทั้งประเทศทั้งโลกก็ต้องอยู่เป็นสุขสบายตลอดไปเหมือนกัน เพราะฉะนั้นท่านจึงว่าสังคหัตถ์ทั้ง 4 อย่าง เป็นคุณสำหรับยึดเหนี่ยวน้ำ ใจผู้อื่นให้รักใคร่นับถือช่วยเหลือกันอย่างวิเศษแท้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) (2550) กล่าวถึงความหมายของสังคหัตถ์ 4 ว่า คือ หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ให้มีความสามัคคีกัน การอยู่ร่วมกันในสังคมหรือในหมู่คณะจำเป็นต้องมีสิ่งที่จะมายึดเหนี่ยวจิตใจและประสานหมู่คณะไว้ให้เกิดความสามัคคีและเพื่อให้อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข ได้แก่หลักสังคหัตถ์ 4 ดังต่อไปนี้

1. ทาน คือ การให้ปันสิ่งของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ คือการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เสียสละแบ่งปันเฉลี่ยให้ ไม่ใช่ให้จนร่ำรวยหรือให้จนหมดเนื้อหมดตัว แต่เป็นการแบ่งปันให้เพื่อแสดง อหยาภัยไมตรี ผู้ที่ไม่จำเป็นต้องร่ำรวยหรือมีฐานะดีกว่าผู้รับเสมอไป และยังรวมถึงการช่วยเหลือ สงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ทุนหรือทรัพย์สินสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ

2. ปิยวาจา พูดอย่างรักกันคือกล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟังชี้แจงแนะนำสิ่งที่เป็น ประโยชน์มีเหตุผลเป็นหลักฐาน ชักจูงในทางที่ดีงามหรือคำแสดงความเห็นอกเห็นใจให้กำลังใจรู้จัก พูดให้เกิดความเข้าใจดีสมานสามัคคีเกิดไมตรีทำให้รักใคร่นับถือช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งแต่ละกลุ่ม ที่ได้จัดตั้งขึ้นมาจะมีการแบ่งหน้าที่กันและสิ่งที่ขาดเสียไม่ได้คือฝ่ายประชาสัมพันธ์ หากฝ่ายประชาสัมพันธ์พูดจาไม่ดี ถึงโครงการหรือกิจกรรมจะดีแค่ไหนก็ไม่สามารถที่จะโน้มน้าวจิตใจของ สมาชิกกลุ่มได้

3. อัตถจริยา การทำประโยชน์คือช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายช่วยเหลือ กิจกรรมต่างๆ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ทั้งช่วยแก้ไขปัญหาและช่วยปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นในด้าน คุณธรรมจริยธรรมเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี

4. สมานัตตตา วางตนเสมอต้นเสมอปลายให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอ ต่อคนผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มและบุคคลทั่วไปไม่เอาเปรียบบุคคลที่ด้อยกว่า และเสมอในสุขทุกข์คือ ร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมรับรู้ร่วมแก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

ประโยชน์ของการให้ทาน หรือทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “อานิสงส์” ก็คือประโยชน์หรือผลที่เกิดจากการให้ทานนั่นเอง ซึ่งจะมีผลเกิดขึ้นทั้งแก่ผู้ให้ทานและผู้รับทาน แต่ถ้าพูดถึงอานิสงส์ของการให้ทานที่จะเกิดขึ้น มีขึ้นแก่ผู้ให้ทานเป็นสำคัญ ผู้ให้ทานไม่่ว่าจะให้ด้วยเหตุผลประการใดก็ตาม ผู้ให้ย่อมจะได้รับอานิสงส์ คือผลที่เกิดจากการให้ทานนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงประโยชน์ของการให้ทานแล้วมีโกะมาก แก่สุภมาณพโต เทยบุตรว่า การให้ทาน เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดในสุคติโลกสวรรค์ หรือหากมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเป็นผู้มีโกะมาก ดังปรากฏในจูฬกัมมวิภังคสูตรว่า “คนที่ให้ข้าว น้ำ ผ้า ยา ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ที่นอนที่อยู่อาศัย ประทีปโคมไฟ แก่สมณะหรือพราหมณ์ เขาตายไปแล้วจะไปสู่สุคติ ถ้ามาเกิดเป็นมนุษย์ จะเป็นผู้มีโกะมาก” นอกจากนี้ ประโยชน์ของการให้ทาน แบ่งเป็น 2 ตามประเภทแห่งทาน คือ ประโยชน์ของอามิสทาน และประโยชน์ของธรรมทาน (ม.อ. (ไทย) 14/294/353.)

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีแนวคิดว่าการกระทำทางกายวาจาของมนุษย์ที่ปฏิบัติการและสัมพันธ์กับโลก ไม่ว่าจะเป็นการกระทำภายในคือการรับรู้ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ตลอดจนความรู้สึก ความจำ ความคิด หรือการกระทำที่แสดงออกภายนอกในทางที่ดี(กุศล)ไม่ดี(อกุศล) และเฉยๆ

(อพยยากต) เหล่านี้ ศูนย์กลางหรือที่ตั้งของการรับรู้และการ ปฏิบัติการเพื่อสัมพันธ์กับโลก คือ จิต มโน วิญญาณ ซึ่งใช้เป็นโวหารณ์กันได้หรือที่เรียกทั่วๆ ไปดังมี คาถาธรรมบทว่า

“มโนปุพฺพงคมา ธมฺมา มโนเสณฺฐา มโนมยา มนสา เจ ปฏฺฐนฺเต ภาสตี วา กโรติวาทโต น ทุกฺขมเนวติ จกฺก ว วหโต ปท มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสตี วา กโรติวาทโต น สุขมเนวติ ฉายาว อนุปายินี”

“ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่วก็จะพูดชั่ว หรือทำชั่วตามไปด้วยเพราะความชั่วนั้นทุกขย่อมติดตามเขาไป เหมือนล่อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น ถ้าคนมีใจดี ก็พูดดีหรือทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้นสุขย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/1-2/23-24.)

ปิยวาจาเป็นเครื่องมือของใจที่แสดงให้ผู้อื่นรับรู้ได้ว่าเป็นวาจาที่สร้างสรรค์หรือไม่ และวาจานั้นเองที่ทำให้เกิดทุกข์ สุขในชีวิต ขณะเดียวกันใจยังเป็นผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่งให้วิจิตรปราณีตพิศดาร วาจาเป็นช่องทางในการทำสมาธิจิตให้แก่สรรพสัตว์ โดยเฉพาะมนุษย์ ปิยวาจา หมายถึง การเจรจาถ้อยคำซึ่งเป็นที่ยกเป็นที่ยับ ใจแก่กันและกัน อันเป็นถ้อยคำสุภาพ เพราะวาจาที่พูดออกไปนั้น ถ้าเป็นวาจาที่ไม่สุภาพไม่เป็นที่ รักที่พอใจ ก็เป็นวาจาที่อาจเสียดแทงน้ำใจของผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นเสียใจ เจ็บใจ ไม่สบายใจ เพราะฉะนั้นจึงสมควรที่ทุกคนจะต้องมีสติควบคุมใจ ควบคุมวาจา ที่จะพูดออกไปให้เป็นวาจาที่ สุภาพ ที่เหมาะสม แม้ว่าในบางครั้งอาจต้องทำงานเหน็ดเหนื่อยก็ตาม สิ่งที่จะเป็นเครื่องในการควบคุม การพูดของเราให้ไพเราะก็คือสตินั่นเอง ดังนั้นการพูดหรือการแสดงออกทุกครั้งต้องมีสติอยู่เสมอ (บุญสิริ ขวลิตรำรง, 2529) ปิยวาจาหรือเปยวัชชะ คือธรรมที่นำไปสู่การสงเคราะห์อนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน 4 ประการ มีลักษณะเป็นการสร้างมนุษย์สัมพันธ์ ด้วยใจรัก มีเมตตา ปราณนาดีต่อกันอย่างต่อเนื่อง สามารถประสานคนจากจุดย่อยจนถึงโลกโดยรวมให้อยู่ ร่วมกันฉันท์มิตร เป็นการเจรจาด้วยถ้อยคำที่น่ารักไพเราะอ่อนหวาน แสดงออกซึ่งความรัก เมตตา หวังดี เป็นมิตรต่อคนที่ตนพูดด้วย และที่สำคัญคือต้องเป็นคำพูดที่ไม่เป็นโทษ ประกอบด้วยเนื้อหาสาระ โดยมีพื้นฐานการพูดที่เป็นเมตตาจากต่อกัน (พระครูอาทรปริยัตยานุกิจ (สุจิตโต), 2555)

อรรถจริยา คือการประพฤติประโยชน์ทำประโยชน์แก่เขา หลักธรรมข้อนี้มุ่งสอนตน 2 ด้าน คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ และการทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม การทำตนให้เป็นประโยชน์ หมายถึงทำตนให้มีคุณค่าในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียน ฝึกฝนอบรมตนให้เป็นคนเจริญด้วยความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมเป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นนักเรียนที่ดีของสถานศึกษา เป็นพลเมืองที่ดี ของประเทศชาติ ตลอดจนเป็นศาสนิกชนที่ดีของพระพุทธศาสนาตลอดไป และการทำในสิ่งที่ตนเป็นประโยชน์ คือเมื่อทำตนให้เป็นประโยชน์แล้วก็ต้องสร้างตนให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วยการให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่นิ่งดูตายมีน้ำใจไมตรีต่อกัน บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ตามสติกำลัง ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “คนทำหมู่คณะให้ดังงาม”

อรรถจริยา มาจากคำว่า อรรถ+จริยา คำว่า อรรถะ แปลว่าประโยชน์ จริยาแปลว่าความ ประพฤติ กิริยาที่ควรประพฤติปฏิบัติ ดังนั้นอรรถจริยา คือการประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์ การ บำเพ็ญประโยชน์ พุทธจริยาคือการบำเพ็ญประโยชน์ของพระพุทธเจ้ามี 3 ประการ คือ

1) โลกัถจริยา คือพระพุทธจริยาเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก ทรงอาศัยพระมหา กรุณาเสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนในถิ่นฐานแคว้นต่างๆ เป็นอันมาก

2) ญาติตถจริยา คือพระพุทธรูปเพื่อประโยชน์แก่พระญาติตามฐานะ เช่น ทรงโปรดพระบิดา พระมารดา ตลอดถึงพระประยูรญาติ พระบรมวงศานุวงศ์ให้เข้าถึงพระรัตนตรัยเข้าถึงพระธรรม และเสด็จไปห้ามพระญาติที่วาทกันด้วย เรื่องน่าเป็นต้น

3) พุทธตถจริยา คือพระพุทธรูปที่ทรงบำเพ็ญประโยชน์ตามหน้าที่ของพระพุทธเจ้า การทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลก โดยฐานเป็นพระพุทธเจ้า เช่นทรงแสดงธรรมแก่เวไนยสัตว์และบัญญัติวินัยขึ้นบริหารหมู่คณะ ทรงประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาให้ยั่งยืนตราบเท่าทุกวันนี้

พุทธกิจ แปลว่า กิจวัตรของพระพุทธเจ้า หมายถึงกิจวัตรที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติ ประจำวันตลอดเวลาที่ดำรงพระชนม์อยู่ พุทธกิจ เท่าที่นักปราชญ์ สรุปไว้ มี 5 อย่าง คือ

1. ตอนเช้า เสด็จออกบิณฑบาต โปรดสัตว์
2. ตอนเย็น ทรงแสดงธรรมโปรดชาวบ้าน
3. พลบค่ำ ทรงแนะนำสั่งสอนพระภิกษุ
4. เที่ยงคืน ทรงสนทนาและตอบปัญหาเทวดา
5. เช้ามืด ทรงตรวจดูผู้ที่สมควรที่จะเสด็จไปโปรด (พระครูอาทรปริยัตยานุกิจ (สุจิตโต), 2555)

สมานัตตตา แปลว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอต้นเสมอปลาย หมายถึง การวางตัวดีวางตัว เสมอต้นเสมอปลายกับทุกคน การทำให้เป็นคนน่ารัก น่าเคารพนับถือ และนำให้ความช่วยเหลือ ร่วมมือ การทำตัวได้เหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ลักษณะนิสัยของผู้มีสมานัตตตา คือ

1. ปฏิบัติตัวเหมาะสมกับภาวะที่ตัวเป็น
2. เป็นกันเอง ไม่ถือเนื้อถือตัว แต่ไม่ปล่อย
3. เข้าหา พูดจาด้วยง่าย
4. อ่อนน้อมถ่อมตน แต่เข้มแข็ง ห้วนไหว

ความเสมอภาคที่แท้มากับความเป็นธรรม ที่สร้างสามัคคีมีไว้เพื่อให้แก่งแย่งความเป็นธรรม"ยังมีความหมายของสมานัตตตาอีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นความหมายหลักเลยท่านเน้นไว้โดยใช้คำบาลีว่า สมานสุขทุกขตา แปลว่ามีสุขทุกข์เสมอกัน หมายความว่า เธอสุขฉันก็สุขด้วย เธอทุกข์ฉันก็ไม่ทิ้ง ทั้งร่วมความสุขความเจริญและร่วมเผชิญร่วมแก้ปัญหา หรือว่าทุกข์ก็ทุกข์ด้วย สุขก็สุขด้วยภาษาไทยเรียกว่าร่วมสุขร่วมทุกข์ นี่เป็นลักษณะสำคัญของสมานัตตตา ที่จะทำให้นุชนอยู่ร่วมกันด้วยดี เมื่อเราอยู่ร่วมสังคมเดียวกับเขาก็ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน โดยมีความหมายครบมาทุกแง่ตั้งแต่สามข้อแรก ความเสมอภาคจึงจะสมบูรณ์แล้วก็ไม่ใช่ว่าเสมอภาคกัน เฉยๆ ยังช่วยเหลือดูแลกันด้วย ทานปิยวาจา และอรรถจริยา ครบทุกด้าน ทุกสถานการณ์ แล้วก็ไม่ใช่ว่ามีเพียงแค่การแสดงออกภายนอก แต่การแสดงออกนั้นมาจากใจจริง โดยมีคุณธรรมในใจเป็นฐานที่มาอีกด้วย ทั้งเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (2550) ได้กล่าวถึง สมานัตตตา หมายถึง ทำตัวให้เข้ากับเขาได้วางตนเสมอต้นเสมอปลาย ให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอต่อคนทั้งหลาย ไม่เอาเปรียบและ เสมอในสุข ทุกข์ คือ ร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมรับรู้แก้ไขปัญหาเพื่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกัน

สมานัตตาการวางตนอย่างสม่ำเสมอคือการเป็นผู้มีตนเสมอในธรรมทั้งหลายตามสมควรเป็นผู้ ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลายและเสมอในสุขในทุกข์โดยร่วมกันรับรู้แก้ไข ตลอดถึงการวาง ตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อมถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี เป็นหลักธรรมที่นำความสุขเป็นมงคลและเสนอให้มาสู่ตนเองและครอบครัวและสังคม เพราะทุกวันนี้คนทุกคนล้วนมีสังคมอยู่ในกลุ่มของตนเอง การวางตนเป็นสิ่งสำคัญต่อผู้คนในสังคมข้างเคียงใกล้ชิด

และในปัจจุบัน คนส่วนมากทุกสังคมมักย่อมมีผู้หลงยศหลงอำนาจสังคมองค์กรที่มีผู้บริหาร มัวเมาในลาภยศ สรรเสริญ มัวเมาในอำนาจ มักลืมหักล้างสิ่งที่มาลิ้มเพื่อนลิ้มญาติ มุ่งแต่ประโยชน์เพื่อลาภยศตนเองหรือ ความสุขความร่ำรวยของตนเอง แบ่งแยกแตกต่างทาง ความคิด เมื่อบุคคลเหล่านี้เป็นผู้มีอำนาจ การวางตนของบุคคลผู้มีอำนาจดังกล่าว ย่อมมีไม่คงที่ เพราะ มีแรงกระตุ้นของผลประโยชน์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิเลส ทำให้สังคมองค์กรนั้นไม่มีความเจริญ คนดีถดถอยและมีความเสื่อม ทำให้สภาพสังคมส่วนอยู่อย่างไร้จริยธรรม และมีทิศทางไปในแนวทางที่อ่อนด้อยทางศีลธรรม ไม่มีความสม่ำเสมอทั้งนี้เพราะการวางตัวย่อมเป็นไปตามแรงและ อำนาจของกิเลส จึงเป็นสาเหตุใหญ่ของปัญหาในการวางตนของผู้คนในสังคมการวางตนให้เหมาะสมกับฐานะในสังคม และปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอต่อบุคคลอื่น ให้ความเสมอภาคและการไม่เอารัดเอาเปรียบ การมองบุคคลอื่นด้วยหัวใจแห่งความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกัน ทั้งนี้รวมถึง การร่วมทุกข์ร่วมสุข ร่วมรับรู้ปัญหาในสังคม และเข้าร่วมแก้ไขปัญหา เป็นการกระทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนในสังคมที่ตนอยู่ ทำให้สังคมและประเทศชาติมีการพัฒนาไปได้อย่างมั่นคง ทำให้สังคมมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทำให้เกิดความรักและความสามัคคีในหมู่คณะ สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (พระครูอาทรปริยัตยานุกิจ (สุจิตโต), 2555)

พระพุทธเจ้าได้ทรงกล่าวถึงอานิสงส์ที่เกิดจากการสงเคราะห์ประชาชนด้วย สังคหวัตถุ 4 คือ ทานได้แก่การให้ ปิยวาจา ได้แก่วาจาเป็นที่รัก อภัยกริยา ได้แก่การประพฤติดุริยประโยชน์ สมานัตตตา ได้แก่การวางตนสม่ำเสมออยู่เป็นประจำ เมื่อจุติจากเทวโลกมาแล้ว บุญที่เกิดจากการ ให้ทานเป็นประจำ จะทำให้ได้ลักษณะมหาบุรุษคือ มีฝ่ามือและฝ่าเท้าอ่อนนุ่ม และมีเส้นที่ข้อพระองคุลิจดกันเป็นรูปดาข่างดงามน่าดูน่าชม (ที.ปา. (ไทย) 11/210/170 - 171.) และบุญที่เกิดจากการใช้ปิยวาจานั้น จะทำให้มีพระชีวหาใหญ่ยาวและมีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหมตรัส ดุจเสียงร้องของนกการเวกที่ชัดเจน (ที.ปา. (ไทย) 11/236/193.) แจ่มใส ไพเราะ ก้องกังวาน สามารถเหนี่ยวนำใจผู้ฟังให้ดื่มด่ำไปกับน้ำเสียงนั้น ส่วนอานิสงส์ของอภัยกริยาและสมานัตตานั้น จะทำให้มีญาติสนิทมิตรสหายตลอดจนพวกพ้องบริวารมากมายรวมถึงพระราชา มหาอำมาตย์ เศรษฐี มหาเศรษฐี พ่อค้า ประชาชนทุกชาติทุก ภาษา ทั้งวรรณะต่างๆ ให้การยอมรับนับถือ ทั้งหมดจะมาเป็นพันธมิตร เป็นกัลยาณมิตร ที่ดีต่อกันและไม่ว่าจะไปที่ไหน ย่อมได้รับการปฏิสันถารเป็นอย่างดีนอกจากนี้สังคหวัตถุ 4 ยังอำนวยประโยชน์ที่มองเห็นได้เป็นรูปธรรมดังต่อไปนี้

1. ช่วยให้ผู้คนดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข
2. เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไมตรีระหว่างกัน
3. เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ให้มีความเคารพนับถือกันตามสมควรแก่ฐานะ
4. เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่างๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี
5. ช่วยส่งเสริมศีลธรรมและป้องกันความประพฤติที่เสื่อมเสียในสังคม

สังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติเป็นเครื่องผูกใจคน และการที่จะผูกมัดใจคนได้นั้นก็ต้องอาศัย ธรรมะที่จะช่วยผูกมัดจิตใจคนจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นมาก การแสดงพฤติกรรมได้ต่อบระหว่างบุคคลหนึ่งไปยังอีกบุคคลหนึ่ง หรือไปยังกลุ่มบุคคลจะเกิดขึ้นในลักษณะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเกิดความเข้าใจอันดี มีทัศนคติที่ดีต่อกัน รู้จักการให้และการรับความช่วยเหลือหรือคำแนะนำต่างๆ โดยที่บุคคลสามารถให้การช่วยเหลือ และสนับสนุนเมื่อบุคคลอื่นต้องการการปฏิบัติตนหรือการแสดงออกต่อกัน (พระครูอาทรปริยัตยานุกิจ (สุจิตโต), 2555)

สังคหวัตถุ 4 เป็นธรรมแห่งการแบ่งปันกันการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในการอยู่ร่วมกันอันเป็นไปเพื่อดูแลกัน ให้ความอนุเคราะห์เกื้อหนุน โอบอ้อมอารีด้วยเมตตา และการให้อุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยความกรุณา คนที่มีทรัพย์คิดช่วยเหลือคนอื่นให้ตั้งตัวได้ ย่อมเป็นกำลังสำคัญ เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและเพื่อเป็นกำลังที่สำคัญของประเทศชาติ ดังนั้น

การให้เกื้อหนุนโอบอ้อมอารีกันด้วยเมตตาและการให้อุดหนุนเอื้อเฟื้อช่วยเหลือกันด้วยความกรุณาจึงถือว่าให้เพื่ออนุเคราะห์ สังคหวัตถุ 4 เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ การสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน หรือหลักมนุษยสัมพันธ์ที่ดีที่ทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสมครสมานสามัคคีและมีความสุขจึงเป็นหลักธรรมอันเป็นเครื่องจรโลงสังคม เป็นหลักธรรมที่สร้างความสงบสุขสมานสามัคคี สร้างความเกื้อกูลกัน สร้างความผูกมิตรรักใคร่กลมเกลียว และเชื่อมสัมพันธ์กันของคนในสังคม ซึ่งประกอบด้วย ทาน คือ การให้ การแบ่งปัน ปิยาจา คือ การสื่อสารกันด้วยถ้อยคำที่ดี และเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น อตถจริยา คือ การสร้างสรรค์สิ่งที่ดี มีคุณประโยชน์แก่ส่วนรวมสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างกัน การร่วมกันทำงานตามหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ ให้ดีที่สุด รวมถึงการสงเคราะห์ การดูแลเอาใจใส่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การส่งเสริมกันให้เกิดผลสำเร็จของงาน และสมานัตตาคือ การประพฤติตนอย่างเสมอต้นเสมอปลาย การไม่เลือกปฏิบัติ การรู้จักวาง ตนให้เหมาะสมตามเวลาสถานที่ และตำแหน่งหน้าที่ของตนเอง การร่วมทุกข์ร่วมสุขระหว่าง เพื่อนร่วมงาน ผู้บังคับบัญชา และองค์กร (พรกมล ชูบุญพงษ์, 2554)

3. สติสัมปชัญญะ

ความสำคัญของสติมีบทบาทและหน้าที่ คือคอยรักษาควบคุมเป็นปกติเช่นสติเป็นเกราะสติเป็นเครื่องตรวจสติเป็นเครื่องตรวจ พระพุทธเจ้าเปรียบพระองค์เป็นหมอผ่าตัดที่ใช้สติเป็นเครื่องมือตรวจคือตาหูจมูกลิ้นกายและใจที่เป็นพิษ (มีอวิชชา) ที่เกิดจากลูกศรอาบยาพิษ (คือตัณหา) โดยใช้มีดผ่าตัด (คือปัญญาพระอรหัต) สติวินัยเป็นอย่างไรคือภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยนี้ย่อมกล่าวหาภิกษุด้วยอาบัติหนักเห็นปานนี้คือปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกกว่าท่านผู้มีอายุระลึกได้หรือว่า ท่านต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้คือปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิกภิกษุนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลายข้าพเจ้าระลึกไม่ได้เลย ว่าข้าพเจ้าต้องอาบัติหนักเห็นปานนี้คือปาราชิกหรือใกล้เคียงปาราชิก” เมื่อเป็นเช่นนี้สงฆ์พึงให้สติวินัยแก่ภิกษุนั้นอาณนทสตีวินัยเป็นอย่างนี้การระงับอธิกรณ์บางอย่างในธรรมวินัยนี้ย่อมมีได้ด้วยสติวินัยอย่างนี้ (อง.ทสก. (ไทย) 24/58/126.) สติเป็นเกราะกันภัยให้ไปถึงนิพพาน สติจะเป็นเกราะกำบังพาไปถึงเป้าหมายได้ สติช่วยป้องกันมรรคมองค์ 8 นำพาผู้ปฏิบัติไปถึงนิพพาน “ทางนั้นชื่อว่าปณฺธตํทิสํนั้นชื่อว่าไม่มีภัยรุดชื่อว่าไม่มีเสียงดังประกอบด้วยล้อยคือธรรมhiriเป็นฝาประทุนของรณนั้น สติเป็นเกราะกันของรณนั้นเรากล่าวธรรมมีสมาธิภูมิก็นำหน้าว่าเป็นนายสารถิยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใดจะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตามผู้นั้นไปใกล้นิพพานด้วยยานนี้แล” (ม.อุ. (ไทย) 14/89/56.)

ความสำคัญของสัมปชัญญะ ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ในชีวิตประจำวัน คือปัญญาความรอบรู้ความรู้ชัดรู้จริงที่นำมาแก้ปัญหาเฉพาะหน้าขณะนั้นได้เพราะสัมปชัญญะคือความรู้เท่าทันความรู้เท่าถึงการณเห็นเหตุแล้วคาดว่าผลลัพธ์อะไรจะตามมาคือการมองภาพกว้างมองเห็นและมองหลังรู้เท่าทันกับสิ่งที่มากระทบ กล่าวได้ว่าสัมปชัญญะคอยเป็นเกราะป้องกันไม่ว่าจะเรื่องอะไรก็ตามสามารถรู้เท่าทัน และช่วยระดมปัญญามาแก้ปัญหาได้เท่าทัน นี่ก็ความสำคัญแห่งสัมปชัญญะ (วิสุทธิ. (ไทย) 2/177.)

ภิกษุเป็นผู้ประกอบประกอบพร้อมดำเนินไปดำเนินไปพร้อมเป็นไปเป็นไปพร้อมเพียบพร้อมแล้วด้วยสตินี้ภิกษุนั้นพระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่าผู้มีสติ คำว่าภิกษุอธิบายว่าชื่อว่าภิกษุเพราะทำลายธรรม 7 ประการได้แล้ว คือ

- 1) ทำลายสักกายทิฐิได้แล้ว
- 2) ทำลายวิจิกิจฉาได้แล้ว
- 3) ทำลายสีลัพพตปรามาสได้แล้ว
- 4) ทำลายราคะได้แล้ว
- 5) ทำลายโทสะได้แล้ว

6) ทำลายโมหะได้แล้ว

7) ทำลายมานะได้แล้ว

เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น สิ่งหนึ่งที่เราจะประสบกันเป็นประจำ คือเราจะมีสติรู้ตัวน้อยลง หรืออาจจะไม่มีสติเลยที่เราพูดกันติดปากว่า “สติแตก” เพราะจิตของเราขณะนั้นถูกรอบงำด้วยอกุศลมูลได้แก่โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งจะทำให้เรามีปฏิกิริยาตอบโต้อย่างรวดเร็ว ล่วงละเมิดทั้งทางกายวาจาและใจ ดังนั้น สติจึงเป็นธรรมที่มีความสำคัญอย่างมากในระดับตัวบุคคลนั้นๆ ในการจัดการความขัดแย้ง เพราะจะเป็นตัวควบคุมการกระทำป้องกันยับยั้งตนเอง ไม่ให้กระทำการใดๆ ที่เป็นการล่วงละเมิดผู้อื่นโดยเฉพาอย่างยิ่งในสภาวะของอารมณ์โกรธ ดังคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า บุคคลผู้ไม่โกรธตอบบุคคลผู้โกรธชื่อว่ายอมชนะสงครามที่ชนะได้ยากผู้ใดรู้ว่า ผู้อื่นโกรธแล้วเป็นผู้มีสติสงบใจไว้ได้ผู้นั้นชื่อว่า ประพฤติประโยชน์ของคนทั้ง 2 ฝ่าย คือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น เมื่อผู้นั้นรักษาประโยชน์ของคนทั้งสองฝ่ายคือฝ่ายตนและฝ่ายผู้อื่น คนทั้งหลายผู้ไม่ฉลาดในธรรม ย่อมเข้าใจว่าเป็นคนโง่ (ส.ส.(ไทย) 5/ 88/265-267.) จะเห็นได้ว่า การมีสติรักษาตนเอง เท่ากับช่วยรักษาสังคม ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นคำสอนทางพระพุทธศาสนาองชีวิตด้านในของบุคคลโดยสัมพันธ์กับคุณค่าด้านนอกคือทางสังคมและถือว่า คุณค่าทั้งสองด้านเชื่อมโยงถึงกัน ไม่แยกจากกันและสอดคล้องไปด้วยกัน สติหรืออุปมาพหุธรรม กล่าวได้ว่าเป็นหลักธรรมสำคัญที่ใช้เป็นรากฐานในการจัดการความขัดแย้ง เพราะสติจะเป็นตัวที่บั่นทอนรากเหง้าที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง ทั้งในส่วนของการตัณหา ทิณฺณ ฆานะ และส่วนของ โลภะ โทสะ โมหะ โดยจะทำให้เรารู้ตัวอยู่เสมอว่าเรากำลังคิดอะไรอย่างไร กับสถานการณ์ความขัดแย้ง และควรจะทำปฏิบัติตัวหรือจัดการอย่างไร โดยที่จะไม่ทำการล่วงละเมิดผู้อื่นทั้งทางกายวาจาและใจ จะเห็นได้ว่าถ้าเรามีสติคอยควบคุมกำกับแล้ว เท่ากับ เรานั้นได้ช่วยรักษาคูณธรรมด้วย สถานการณ์ความขัดแย้งนั้นจะถูกควบคุม ไม่บานปลาย หรือเกิดความรุนแรงและสามารถหาทางออกร่วมกันได้ในที่สุด

บทสรุป

จากการศึกษาวิธีแก้ไขความขัดแย้งในสังคมไทยตามแนวพระพุทธศาสนาสรุปได้ว่าความขัดแย้งเกิดขึ้นเพราะเหตุจากปัจจัยธรรม อกุศลมูล และการขาดสติสัมปชัญญะ มีปัจจัยธรรมเป็นมูลเหตุของความขัดแย้งด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่ ตัณหา มานะและทิณฺณ มิฉฉาทิณฺณเป็นมูลเหตุแห่งการทะเลาะวิวาทคือ ตนเองมีความเห็นผิด ชักชวนคนอื่นให้มีความเห็นผิด มีความพอใจความเห็นผิด กล่าวยกย่องสรรเสริญความผิดนั้น ตัณหาหมายถึงความอยากแยกออกได้เป็น 3 อย่าง คือ กามตัณหา ภวตัณหาและวิภวตัณหา มานะหมายถึงความพยายาม ความตั้งใจจริง ความถือตัวความทะนงตนเป็นแรงขับเคลื่อนให้ทำการต่างๆ ก่อความขัดแย้งทะเลาะวิวาทกัน ปัญหาความขัดแย้งในด้านที่ดินและแหล่งน้ำมีอกุศลมูลเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งได้แก่โลภะ โทสะและโมหะ โลภะทำใจให้กำเริบ โทสะและโมหะก่อความเสียหายทำให้คนบาดหมางกันนำไปสู่การทะเลาะวิวาท การขาดสติสัมปชัญญะทำให้เกิดความขัดแย้งกัน สติเกิดก่อนทำ พูด และคิด ส่วนสัมปชัญญะเกิดในขณะที่กำลังทำ พูดและคิด ธรรมทั้งสองนี้จะเกิดควบคู่กันเสมอทำให้ไม่ประมาทเมื่อไม่ประมาทแล้วอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

การแก้ไขความขัดแย้ง อาศัยพรหมวิหาร 4 คือ เมตตาความรักใคร่ปรารถนาดีมีไมตรีต่อกัน ปรารถนาให้เขาเหล่านั้นมีความสุข กรุณาความสงสารคือช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดปล่อยบำบัดความเดือดร้อน มุทิตาความพลอยยินดีเมื่อเขาประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานก็รู้สึกชื่นชมยินดีกับความสำเร็จของเขาเหล่านั้น อุเบกขาความวางใจเป็นกลางคืออันที่จะทำให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา พรหมวิหารธรรมเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดความยุติธรรมนำมาซึ่งสันติภาพ สังคหวัตถุ 4 คือ หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจคนและประสานหมู่ชนไว้ให้มีความสามัคคี

กัน ได้แก่ทานการให้ปันสิ่งของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ ปิยวาจาพูดอย่างรักกันคือกล่าวคำสุภาพไพเราะน่าฟัง อัตถจริยาการทำประโยชน์คือช่วยเหลือด้วยแรงกายและชวนช่วยช่วยเหลือกิจการต่างๆ สมานัตตการวางตนเสมอต้นเสมอปลายให้ความเสมอภาคปฏิบัติสม่ำเสมอ สติสัชชัญญะคือความรู้เท่าทันความรู้เท่าถึงการณ์คอยเป็นเกราะป้องกัน เป็นตัวที่บั่นทอนรากเหง้าที่ก่อให้เกิดความขัดแย้ง โดยจะทำให้เรารู้ตัวอยู่เสมอว่าเรากำลังคิดอะไรอย่างไรกับสถานการณ์ความขัดแย้งและควรจะทำปฏิบัติตัวหรือจัดการอย่างไรโดยที่จะไม่ทำการล่วงละเมิดคู่กรณีทั้งทางกาย วาจาและใจ ถ้าเรามีสติคอยควบคุมกำกับแล้ว เท่ากับเรานั้นได้ช่วยรักษาคู่กรณีด้วยสถานการณ์ความขัดแย้งนั้นจะถูกควบคุมไม่บานปลายหรือเกิดความรุนแรงและสามารถหาทางออกร่วมกันได้ในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- กิตติจุฑาโฒ ภิกขุ. (2518). *ปารมีปริทรรคน์*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- จิตรพันธ์ รักษาพันธ์. (2558). *การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ในพระพุทธศาสนากับคริสต์ศาสนา*. (พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- ทนาดา วิจักขณะ, พระมหาดวงเด่น จิตญาโณ และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส. (2560). แนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เกิดจากมานะในพุทธศาสนาเถรวาท. *วารสารสันติศึกษาปริทรรคน์ มจร*, 5(ฉบับพิเศษ), 113-125.
- นิธิตา สิริพงศ์ทักษิณ. (2557). *ความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับหน่วยงานของรัฐในการใช้ที่ดินสาธารณะประโยชน์ทุ่งสระ จังหวัดพัทลุง* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- บรรพต วีระชัย, สุรพล ราชภัณฑารักษ์ และ สุพันธ์ ทับสุวรรณ. (2525). *รัฐศาสตร์ทั่วไป (ฉบับปรับปรุงใหม่)*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- บุญสิริ ขวลิตรำรง. (2529). *ธรรมโอสธ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- ปกรณ์ คุณารักษ์. (2554). *มนุษย์กับสังคม*. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พรกมล ชูบุญกุลพงษ์. (2554). *การให้บริการประชาชนตามหลักสังคหวัตถุ 4 ของศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง*. (พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระครูปลัดไพฑูรย์ เมธิโก (มหาบุญ). (2557). พรหมวิหาร : ธรรมแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งของสังคมไทย. *วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์*, 1(2), 55-64.
- พระครูอาทรปริยัตยานุกิจ (สุจิตโต). (2555). *การประยุกต์ใช้หลักสังคหวัตถุ 4 ในการบริหารงานบุคลากรโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด*. (พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2534). *โพชฌงค์พุทธวิธีเสริมสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญดีมั่นคงการพิมพ์.
- _____. (2542). *จากสุขในบ้านสู่ความเกษมศานต์ทั่วสังคม*. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- _____. (2543). *พัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- _____. (2550). *ธรรมบุญชีวิต*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- _____. (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์*. (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพฯ: บริษัทธนธการพิมพ์ จำกัด.
- _____. (2554). *วิธีสันติภาพ*. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิตฺยนิกร). (2548). *รูปแบบการจัดการความขัดแย้งโดยพุทธสันติวิธี ศึกษาวิเคราะห์กรณีลุ่มน้ำแม่ตาช้าง จ.เชียงใหม่*. (พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตญาณ). (2537). *นิเทศธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อีรพวงษ์การพิมพ์.
- พระสานนท์ จรณธมฺโม (เตียนวน). (2549). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์และเปรียบเทียบแนวความคิดทางการเมืองของเพลโตกับของพระพุทธมคฺฌาณารณ* (ป.อ.ปยุตฺโต). (พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมจริยะ. (2546). *ปฏิจสมุปปบาทที่ปนี*. กรุงเทพฯ: บริษัทวี อินเทอร์เน็ต จำกัด.
- พุทธทาสภิกขุ. (2549). *ว่างจากต้นหาอุปาทาน*. กรุงเทพฯ: เพชรประกาย.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- ลิขิต อีรเวคิน. (2553). ความขัดแย้งและการแก้ปัญหา. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*, 8(1), 5-15.
- สนิท ศรีสำแดง. (2544). *ปรัชญาเถรวาท*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2545). *แสงส่องใจ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.
- สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสโน). (2528). *สังคหวัตถุ 4*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- อรปรียา วสุมนต์. (2553). *พุทธวิธีจัดการความขัดแย้งในทัศนะของพระไพศาล วิสาโล*. (พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย).
- อัมภากร เอกแสงศรี. (2547). *เอกสารประกอบการบรรยายกระบวนการบริหารงานวิชาการการเมืองในโลกปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เอกสารทางวิชาการ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.